

## II

### ŽAIDIMAI EUROPOJE

*KAIP IR LENKAMS, TAIP IR MUMS AUTONOMIJA BARŠKINA Į DURIS. ĮSILEISKIME. DABAR LAIKAS! Proga tik vieną kartą gyvenime pasitaiko, kaip yra sakoma, ir kas ją paleidžia, – yra jos nevertas [370, l. 5].*

*J. Gabrio veikla JAV ir Europoje I pasaulinio karo metais.* Atvykęlis kaip į vandenį žiūrėjo – šūviai Sarajeve virto I pasauliniu karu ir, regis, išeiviams reikėjo laiko susivokti, juoba, dėl cenzūros stigo informacijos iš Lietuvos. Sakysim, M. Yčas – Dūmos narys – karo pradžioj tyčia keliavo į Švediją išsiųsti į JAV laišką su mintim, ko lietuviai turi imtis abipus Atlanto [735, p. 232]. Matyt, informacinį badą atspindėjo vasaros pabaigoje išeivių spaudoje pasirodęs atsišaukimas „Pabuskime, Lietuviai“ su patarimu Lietuvos partijoms sudaryti komisiją rūpintis autonomija, kurią remtų įtakingi užtarrėjai (pavyzdžiui, Anglijos užsienio reikalų ministras Edward Grey). Tiesa, sykiu spėliota, gal Lietuvoje kas nors panašaus vyksta, ir išeiviai raginti koordinuoti veiksmus, siekti autonomijos perduodant reikalavimus rusų ambasadai JAV ir garsinant pasaulio spaudoje, nesijaudinant, kieno sudėty galės *ilgainiui suvienyti visą Lietuvą po vienu mūsų Lietuvos paparčiu – po lietuvišku žirgvaikiu* [370, p. 16].

Gal ne vienam ji pasivaideno čia pat rugpjūčio 22 d. „The New York Evening Mail“ paskelbus telegramą, kad lietuviai Dūmoje pareikalavo autonomijos. Deja, joje kažkas buvo supainiota – Valstybės Tarybos ir Dūmos posėdy liepos 26 (rugpjūčio 8 d.) M. Yčas tik užtikrino lietuvių lojalumą ir išreiškė viltį, kad jų žemės bus suvienytos po caro vėliava; panašiai skambėjo dalies Vilniaus draugijų ir spaudos atstovų priimta „Lietuvių deklaracija“ – ir išeivių spauda skelbė, jog, nors Dūma šneka apie didesnę laisvę tautoms, lietuviams nieko nežada [998, p. 48] bei ragino kitų tautų pavyzdžiu steigti Lietuvos Gelbėjimo Fondą padėti karo aukoms, o SLA prezidentas F. Živatkauskas – šaukti visuotinį išeivių

seimą spręsti, kokio atlygio reikalauti už skriaudas, *pavidale res-publikos, ar tik autonomiškos valstijos – Lietuvos*.

ALSD surengtame balsavime laikraščiai ir dalis organizacijų sutarė, kad seimas vyks Niujorke spalio 1–3 d. [370, l. 20]. Deja, sutrukdė srovių santykius aptemdžiusios permainos, prasidėjusios su „Draugo“ redaktoriaus A. Kaupo mirtimi 1913 m. Vos jį pakeitė iš Lietuvos atvykęs kun. Fabijonas Kemėšis, *tuoj sukėlė didžiausius vaidus mūsų laikraštijoje*, trūko tik menkiausio preteksto susiimti. Juo tapo karas ir seimas [977, p. 187]. Pabandę perimti iniciatyvą katalikai sušaukė seimą Čikagoje rugsėjo 21 d., bet susirinko 300 tik jų organizacijų atstovų. Po trijų dienų ginčų nutarta reikalauti autonomijos etnografinėi Lietuvai prijungiant lietuviškas Prūsijos sritis ir Suvalkų guberniją, Latvijos autonomijos ir federacinių ryšių su ja bei kurti Tautos fondą lėšų kaupimui ir Tautos Tarybą (TT) *politiniams Lietuvos klausimams svarstyti ir Amerikos lietuvių politinei sąmonei ugdyti* [700, p. 21].

Niujorke susirinko irgi apie 300, tačiau socialistų, tautininkų ir katalikų atstovų, bet ginčai buvo bevaisiai, suskambo raginimai versti carą, kaizerį, o steigiant šalpos fondą viršų paėmė socialistai, tad po seimo spalio 3 d. J. Šliūpas surinkęs savo šalininkus į „Visuotino seimo bepartvišką dalį“ sutarė steigti *tam tikrą autonomijos iškovojimui fondą – visuotinę ir visuomenišką įstaigą – Lietuvos autonomijos fondą (LAF)*. Ištarus A, pasakyta ir B: spalio 4-ąją susirinko Tautiškos partijos steigiamasis komitetas [370, p. 58], be to, A. Milukas prie atgaivintos 1905 m. kitaminčių išpuoliams atremti įsteigtos „Lietuvių katalikų tiesos draugijos“ (ji apmirė išleidusi A. Kaupo raštų tomą) įkūrė „Nuo karo nukentėjusiems lietuviams šelpti komitetą“, kur įtraukė tris kardinolus, amerikiečių finansininkus ir teisėjus [988, p. 109].

Seimų nutarimuose regimi M. Yčo laiško atbalsiai, kad karą reikia išnaudoti ir susivienijus siekti *laisvės, paliekant konkrečios laisvės formos apsprendimą momentui ligi išgausim realią teisę patys savo gyvenimą tvarkyti*. Jis akcentavo išėivių pareigą veikti JAV poziciją taikos konferencijoje keliant lietuvių klausimą, informuoti apie Lietuvą kitas šalis ir formuoti palankią visuomenės nuomonę, nes išėivių atstovams *tektų bent pirmuoju taikos kongreso metu savų jų visuomenių viešosios opinijos reikšti – vykinti*. Lietuvos veikėjai rengėsi

ieškoti ryšių su JAV, ruošti amerikiečius ir išeivius priimti jų reikalavimus; tikėta, jog, negalint siekių skelbti Rusijoje, tą padarys išeiviai [735, p. 238]<sup>47</sup>, bet ir tarp jų nebuvo vienybės – „Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti“ (paprastai vadintos „Lietuvių draugija“) CK rinkimuose 1914 m. pabaigoje katalikai su tautininkais išstūmė kairiuosius ir šie 1915 m. birželio 24 d. įsteigė „Lietuvių draugiją teisių ir agronomijos pagalbai teikti“ [975, p. 34]. Nesutarimų atgarsiai pasiekė ir JAV, dar labiau kaitindami aistras ir keldami apmaudą, ypač prisimenant, kad lenkai sudarė visoms srovėms bendrą fondą.

O kai pykstama, reikalingas atpirkimo ožys.

Tokių rastas ne vienas, bet daugiausia šunų tautininkai korė ant atvykėlio iš Europos, girdi, lyg pilkasis kardinolas dirigavo iš užkulisių katalikams, o jam talkino nedaug matęs *ir dar neužtektinai su amerikiečių santykiais teapsipažinęs kun. Kemėšis* [677, p. 187]<sup>48</sup>. Bet šiam jo vardo valkiojimas po spaudą nutekėjo it vanduo nuo žąsies; panašūs antpuoliai jį tik pastūmėdavo naujiems veiksams.

Jau toks jis buvo – Juozas Gabrys, nerami lietuvių XX a. pirmos pusės politikos siela. Tebuvo peržengęs Kristaus amžiaus ribą (gimė 1880 m. Garliavoje) ir po nuotykių Lietuvoje (po šešių mėnesių arešto 1899 m. buvo ištremtas, 1905 m. tapo vienu Lietuvos valstiečių sąjungos steigėjų, Vilniaus seimo dalyviu ir turėjo bėgti žandarų sunkiai sužeistas) jau kelis metus ėjo nauju keliu, kurį rado 1907 m. atvykęs į Paryžių studijuoti teisės ir nepamiršęs lietuviškos veiklos. Be kitų dalykų, jis organizavo šešių tomų V. Kudirkos raštų leidimą su TMD pagalba ir, lydėdamas dalį tiražo, 1910 m. atvyko į JAV, kur paskelbė steigias Lietuvių informacijų biurą. Oficialiai išeivių finansuotas LIB pradėjo veiklą 1911 m. vasario 19 d., turėdamas tikslą formuoti palankią Lietuvai visuomeninę nuomonę skelbiant straipsnius Europos spaudoje, dalyvaujant tarptautiniuose renginiuose, skaitant paskaitas, rengiant meno ir etnografijos parodas, raginant Europos mokslininkus domėtis Lietuvos praeitimi ir to meto padėtimi [993, p. 10]. Visa tai

<sup>47</sup> Beje, M. Yčas prašė laišką išlaikyti paslapyje, bet J. Gabrys paskelbė viename katalikų laikrašty, o po to pasigavo kiti.

<sup>48</sup> J. Gabrio šešėlis vaidenosi ir Niujorko seimo šalininkams, vienoje sveikinimo telegramų reikalauta, jei jis yra seime, *tai jį reikia už ausų išmest lauk* [370, l. 37].

teko vienam LIB darbuotojui – J. Gabriui. Tautiečiai LIB vertino nevienareikšmiškai – kas rėmė, kas žiūrėjo abejingai, o kas šaipėsi.

Pirmąsyk LIB pasirodė Londono Tautų kongrese 1911 m. liepą, kur J. Gabrys su Taikos biuro Berne viceprezidento Emile'o Arnaud'o pagalba paskelbė lietuviams etninės autonomijos reikalaujantį memorandumą prancūziškai ir angliškai. Tiesa, J. Gabrys tegavo penkias minutes (ir tai, jei neįžeis Rusijos), bet sugebėjo taip jas išnaudoti, kad 1000 memorandumo egzempliorių buvo išgraibstyti. Vėliau jis kalbėjo uždaruose kongreso antropologijos sekcijos posėdžiuose, o jo teiginys, kad lietuvių ir skandinavų susiliejimas Žemaitijoje davė gerus rezultatus, o lietuvių ir slavų, lenkų ir baltarusių – prastus, įžeidė rusų ir lenkų delegacijas. Jų pyktis pasiekė ir LIB, bet atkreipė spaudos dėmesį.

Kongrese J. Gabrys susipažino su prancūzų žurnalistu, nacionalinių santykių specialistu Jeanu Pelisjė ir sutarė steigti savotišką kongreso padalinį – engiamų tautų sąjungą, įtraukiant ir Lietuvą. Tam turėjo padėti nuo 1912 m. sausio leistas jų interesams atstovavęs leidinys „Annales des Nationalités“; talkinti sutiko J. Gabriui dėstęs prof. Charlesas Seignobosas. Jis paskaitose skleidė J. Gabrio idėjas ir supažindino jį su daugybe savo įtakingų draugų. Šešių mėnesių parengiamąjį darbą (per juos J. Pelisjė parašė 3000 agitacinių laišku...) vainikavo Tautybių sąjungos (Union des nationalités) steigiamasis suvažiavimas, sutraukęs nemažai žymių įvairių šalių politikų, prie organizacijos prisidėjo ir profesorius iš JAV V. Vilsonas. Sąjungos biuro pirmininku tapo pasaulinio garso prancūzų mokslininkas Paulis Painlevė, viceprezidentais Ch. Seignobosas ir E. Arnaud'as, generaliniais sekretoriais J. Pelisjė ir J. Gabrys – grafas de Garliava... [977, p. 39–41]. 1912 m. rugsėjį jis su J. Pelisjė dalyvavo Taikos kongrese Ženevoje, kurio nutarimuose paminėta ir Lietuva. Jų kalbos, jog taika neįmanoma neišsprendžiant tautų klausimo, sutiktos skirtingai: J. Gabrio apie „milžino molinēm kojom“ griuvimą – raukantis; J. Pelisjė apie greitą audrą Balkanuose, kuri virs uraganu Europoje, – palankiau, nors nepatikliai. Bet šis netrukus kaip korespondentas išvyko į Balkanuose prasidėjusį karą. J. Gabrys liko redaguoti „Annales“ ir plėtė ryšius Paryžiuje – per Ch. Seignobosą pateko į aristokratės Menard-Dorian saloną, kur lankėsi Prancūzijos politikos ir kultūros žvaigždės.

1913 m. sužinojęs, kad lenkai įteikė Londono Ambasadorių konferencijai memorandumą, kur reikalavo ir Lietuvos priskyrimo, J. Gabrys pasiuntė protestą ir tik iš britų URM atsako suprato, jog čia svarstytos Artimųjų Rytų problemos. Tačiau triūsas neprapuolė – privačiuose sluoksniuose darsyk pagarsino lietuvių skirtumą nuo lenkų [810]. Priėmęs Ch. Seignoboso siūlymą Aukštųjų socialinių mokslų mokykloje organizuoti Tautybių skyrių, trejus metus (1912–1914) skaitė paskaitas apie Rusijos tautas (žinoma – pirmiausia lietuvius).

Ryškiausiu Lietuvos propagandos veiksmu tapo kan. K. Prapuolenio knygos „Lenkų apaštalavimas Lietuvoje“ vertimas į prancūzų kalbą ir išsiuntinėjimas popiežiui ir vyskupams. Lyg bombą susprogdino. Vatikanas buvo lenkų, uzurpavusių teisę atstovauti lietuvius, tėvonija ir jų pastangom knyga (juoba, pastebėta spaudos) pateko į uždraustų sąrašą... [977, p. 43]. Neliko be atsako J. Gabrio 1912 m. išplatintas 70 lietuvių kunigų memorandumas popiežiui – ištrauką įdėjęs Galicijos ukrainiečių laikraštis vietos valdžioje dominavusių lenkų pastangom buvo konfiskuotas. Ukrainiečių deputatams užprotestavus Austrijos-Vengrijos parlamente, pripažinta, kad tai neteisėta ir straipsnis pasirodė kitame laikraščio numeryje [809]. Polemiką spaudoje kėlė J. Gabrio straipsnių antilenkiškumas. Italų „La Voce Trentina“ įdėjęs straipsnį apie lietuvių–lenkų santykius, U. L. Marchini dienraštyje „L’Avenir d’Italia“ pareiškė, kad abi tautos suaugo į vieną ir lietuvių separatizmas – rusų darbas, o memorandumas popiežiui rodo, kad lietuvių klausimas pasiekė pavojingą fazę. Kitame – „Corriere d’Italia“ – dr. Bruno Nari įrodinėjo, jog dėl nesusipratimų kalti lenkai; šalia įdėtam U. L. Marchini straipsnyje vėl kaltinti lietuviai ir teigta, kad jie nepajėgūs sukurti savo kultūros [808].

Lietuvių klausimui aptarti naudoti ir „Annales“. 1913 m. 5/6 numeris buvo skirtas Lietuvai ir Latvijai. Pasibaigus pirmai laidai, J. Gabrys planavo antrą, teisindamas jo būtinybę karo grėsme, kuriam padedant Lietuva gali gauti autonomiją, kaip nutiko Albanijai per Balkanų karą [909]<sup>49</sup>. Dar ketino kas savaitę leisti „Correspondance de Lituanie“ su telegramų forma pateiktom žiniom apie

<sup>49</sup> Už šį numerį Latvių mokslo draugija dviejų straipsnių autorius – Ch. Seignobosa ir Meilet’ą – paskelbė garbės nariais, o J. Gabrį – nariu korespondentu.

Lietuvą ir siųsti didiesiems laikraščiams (idėją nusižiūrėjo nuo čekų – jie leido „Correspondance Teleque“ – ir albanų; šie – „Correspondance d’Albanie“) [708]. Jo pastangomis vieno prancūzų laikraščio išspausdintame didžiųjų laikraščių sąrašė buvo tuzinas išeivių ir Lietuvos leidinių [891], bet viskam reikėjo pinigų, o išeiviai neskubėjo atsiliepti (antrai „Annales“ 5/6 numerio laidai reikėjo 150 dol., o per porą mėnesių tegavo vieną... [708]). Tad J. Gabrys 1914 m. vasarą leidosi į JAV rinkti aukų LIB.

Karas pakoregavo planus, bet ir pasinėręs į Čikagos seimo reikalus J. Gabrys neužmiršo LIB. Atvirkščiai: kai galėjo – skelbė būtinybę garsinti Lietuvą ir pasirengimą pokario permainingoms; jo galva, seime derėjo nutarti, ko reikės griebtis, jei pralaimės Rusija, Vokietija ar iširs Austrija-Vengrija [726]. M. Yčo žinia, kad lenkams žadama autonomija pavojingesnė už rusinimą ar vokiecinimą ir reikia likti su Rusija, *by tik atsiginus nuo lenkų hegemonijos* bei kelti vieningos Lietuvos idėją [987], pasiekė išeivius po seimų, bet, regis, atitiko tuometines J. Gabrio mintis. Tai liudija ir knyga „Kokia autonomija Lietuvai reikalinga“ (1914), kur jis tenkinosi autonomija Rusijos sudėtyje, nes su rusais *lengviau lenktyniauti kultūroje ir išlaikyti savo tautybę*, o atsakymą į klausimą, ar pasirengta protestuoti lenkams pareiškus savo siekius, pateikė vieną – reikėjo Tautos fondo veiksmų koordinavimui (kviesti *istorikus, rašytojus, visuomenininkus – redaguoti memorandumus* valstybių vadovams, parlamentams ir kitiems, rašyti straipsnius kitataučių spaudai, *užpilti Lietuvą atsišaukimais, aiškinančiais Lietuvos padėjimą ir reikalus* [728]).

Ir savo pasiekė – Čikagos seimas įgaliojo LIB informuoti *Europos nuomonę apie Lietuvos politinius reikalavimus*, o J. Gabrį skyrė atstovu Taikos kongrese [700, p. 20]. Tačiau LIB stigo lėšų, ir J. Gabrys per šešis mėnesius pasakė kolonijose 275 prakalbas rinkdamas lėšas bei populiarindamas TT ir TF [977, p. 49]. Grįžtant Europon Anglijoje sulaukė policija, nes neturėjo dokumentų, o tarp popierių rado Vokietijos atstovo JAV Bernsdorffo vizitinę kortelę... Įtartinos pasirodė ir iškarpos iš išeivių spaudos bei užrašai (o jei būtų žinoję, kad matės su ambasadoriumi jo iniciatyva ir kalbėjosi su Austrijos-Vengrijos...[442]), bet išgelbėjo pažįstami iš Paryžiaus, ir J. Gabrys praleido kelias savaites Londone, kur skaitė paskaitas

Lietuvių klube ir leidinyje „British Review“ išspausdino straipsnį „The autonomy of Poland and Lithuania“ („Lenkijos ir Lietuvos autonomija“, vėliau pasirodė jo atspaudas). Paaiškėjus, kad čia nepavyks surengti M. Yčo siūlymu lietuvių konferencijos, iškeliavo į Paryžių. Tik grįžęs atnaujino „Annales“ leidimą (regis, redaktore tapo Yvonne Pouvreau) ir taip aktyviai ėmė informuoti laikraščius apie Lietuvą (1915 m. liepą gyrės išsiuntęs 200 laiškų), jog kai kuriuose atsirado skyreliai „Lietuvos fronte“ („Front de Lituanie“), įskaitant ir vieną didžiausių – „Matin“ (skyrelis išmestas pareikalavus Rusijos ambasadoriui).

Tačiau trumpų pranešimų neužteko visuomenės nuomonei formuoti, o „Annales“ netiko dėl apimties ir nuo 1915 m. kovo LIB ėmė prancūzų kalba leisti periodinį leidinį „Pro Lituania“. Be to, J. Gabrys sudarinėjo biuletenius apie įvykius Rytų fronte, prigalvodamas pikantiškų smulkmenų [977, p. 50], o vasaros pradžioje nusiuntė memorandumą Rusijos carui ir premjerui dėl Lietuvos ir Suvalkijos priskyrimo jai, *bus kas nebus, bent triukšmo padarys, Lietuvos klausimą aikštėn iškels. Žadėjo siųsti į Angliją kažkokį žymų žurnalistą ir rašytoją skaityti paskaitų apie Lietuvą ir organizuoti šalpos komiteto, o jei seksis – ir į JAV, bet reikėjo lėšų, nes, girdi, susiaurinus veiklą, lenkai mus visai užėstų, ir taip dabar vos ne vos spėju jiems kelią užkirsti kur reikia*. Jis greit išsėmė iš JAV atsivežtus pinigus, o iš Lietuvos, per ją einant frontui, negalėjo tikėtis paramos [13].

Išlaidų pareikalavo ir persikėlimas į Lozaną vasaros pabaigoje, nes neutralioje Šveicarijoje nevargino cenzūra, ne veltui čia dirbo lenkų, ukrainiečių, latvių ir kitų pavergtų tautų informaciniai biurai, be to, buvo lengviau susisiekti su vokiečių užimta Lietuva. Su tuo sutiko ir TT Amerikoje, akcentavusi, jog čia apsistoję dauguma Vakarų Europos lietuvių veikėjų ir rašytojų, tik jų buvo ne tiek, kiek J. Gabriui norėjosi – Friburge gyveno kun. Antanas Viskantas, o universitete studijavo kunigai Juozas Purickis, Antanas Steponaitis ir Vladas Daumantas. TT sprendimą lėmė ir friburgiečių žinia, jog keliom kalbom knyga apie Lenkiją ruošę lenkai kreipėsi į jų draugiją „Rūta“ prašydami parašyti skyrių apie Lietuvą. Jie teigė, jog jos nesisavina, tik nori, kad lietuviai prisidėtų kad ir pabrėždami savo išskirtinumą, o „Rūtai“ atsisakius mėgino

iš atskirų asmenų gauti statistinių duomenų. Tai paskatino friburgiečius raginti pradėti Lietuvos propagandinę akciją pasaulio, ypač Europos, spaudoje, ir išleisti panašų leidinį apie Lietuvą. Išeivių katalikų spauda paskelbusi laišką, teigė, kad tą patį siūlo J. Gabrys ir reikia dalytis darbu: J. Gabrys, K. Prapuolenis Vatikane ir Friburgo lietuviai turi užsiimti propaganda Europoje, o išeiviai – JAV spaudoje ir finansiškai remti „europiečius“ [942].

Šveicarijoje rūpintasi ir Lietuvos bei lietuvių belaisvių šalpa: lapkričio 7 d. suorganizuotas A. Steponaičio vadovaujamas komitetas „Lituania“, o metų pabaigoje – Generalinis komitetas karo aukoms šelpti Lietuvoje, jam priklausė ir iš Lietuvos kilę dvarininkai. Tą lėmė įvykiai Lietuvoje. Kraštas, tapęs pafronte nuo pirmų šuvių, rusams pradėjus 1914 m. liūdno atminimo įsiveržimą į Prūsiją, iškentęs atsakomąjį vokiečių antpuolį ir naują nesėkmingą rusų puolimą 1915 m. pavasarį, toks liko iki metų pabaigos. Beveik visi miestai buvo sugriauti, daug gyventojų į Rusiją išvarė besitraukiantys rusai ar pabėgo paveikti propagandos apie vokiečių žiaurumus.

Galutine Lietuvos okupacijos data laikytina rugsėjo 16 d., kai vokiečiai užėmė Vilnių. Čia veikusi Lietuvių draugija pasidalijo į dvi dalis – viena, su M. Yču priešakyje, pasitraukė į Rusiją, kita, vadovaujama A. Smetonos, liko Vilniuje ir pritraukė kairiuosius. Beveik visi žymiausi draugijos veikėjai buvo ir slapto Politikų būrelio (vėliau – Politikos komiteto) nariai. Iš pradžių jie tik svarstė Lietuvai aktualius klausimus, vėliau prabilo ir apie jos ateitį (gruodžio 18-ąją A. Janulaitis iškėlė nepriklausomybės šūkį). Tai buvo iki okupacijos pradėtų svarstymų tęsinys, kai takoskyrą tarp linkusių pasikliauti pokarinėm Rusijos malonėm vadinamųjų konservatorių bei radikalų pagilino ir Čikagos seimo rezoliucijos, ypač J. Gabrio autonominės Lietuvos projektas. Konservatoriams tiko jo plačiai suprastas etnografinis principas – rusų spaudoje M. Yčas antrino jam, kad Rytų Prūsija su Karaliaučium – lietuviškas kraštas (tiesa, sykiu jis pabuvo cenzorium – straipsnyje „Russkije vedomosti“ *plati autonomija tapo savivalda*). Radikalai puolė J. Gabrį, reikalaudami gerbti gyventojų apsisprendimą [987, p. 41]. 1916 m. imti vokiečiams siųsti memorandumai dėl okupacinio režimo, leistas krašte bruzdesį kėlęs slaptas laikraštis ir atsišaukimai [975, p. 39].



Nenuostabu – vokiečiai įjungė Lietuvą į Oberosto (vyriausiojo kariuomenės vado Rytuose) valdomą teritoriją, tiesiogiai tą darė karinė valdžia, iš jos vadovų ilgiausiai išsilaikė kunigaikštis pulkininkas Fr. J. Izenburgas-Biršteinis, nekęstas dėl šurkščios politikos ir germanizacijos.

Per karą J. Gabrys ne kartą keitė gaires. 1915 m. pradžioje dėl informacijos stokos ėmė kisti jo nuomonė dėl Lenkijos autonomijos. Kaip ir Lietuvos veikėjai, jis lenkams skirto manifesto sakinyje, jog Rusija iš jų tikisi pagarbos teisėms tautų, su kuriom sujungė istorija, išvelgė Rusijos palankumą lietuviams ir galimybę, atkuriant Lenkijos autonomiją, jos reikalauti ir Lietuvai [1987, p. 32]. Tačiau abiejų kraštų patekimas po vokiečių letena reiškė jų likimo didžiąja dalimi perėjimą į šių rankas. Matyt, J. Gabriui nebuvo paslaptis vokiečių svarstymai dėl grobio Rytuose, pradedant Lenkijos atkūrimu su įjungta Lietuva ir baigiant Lietuvos bei Kuršo aneksija. Ko gero, tai ir sunkumai susisiekiant su Lietuva privertė 1915 m. vasaros pabaigoje ieškoti ryšių su vokiečiais, nenutuokiant, kad tapo grūdu, kritusiu į Konstantinopolyje supurentą dirvą<sup>50</sup>. Čia gyvenęs Parvuso vardu žinomas iš Lenkijos kilęs socialdemokratas A. Helphandas įpiršo vokiečiams idėją remti caro nuvertimo, autonomijos ar atsiskyrimo siekiančias jėgas. Šveicarijoje tuo rūpinosi Vokietijos ambasadorius Gisbertas fon Rombergas. J. Gabriui jis susidomėjo rekomendavus vienam Parvuso bendražygiui – Šveicarijos ukrainiečių biuro vadovo M. Tiškevičiaus<sup>51</sup> sekretoriui Vladimirui Stepankovskiui. J. Gabrys, atėjęs su memorandumu apie padėtį Lietuvoje, paliko ambasadoriui gerą įspūdį, tad išmeldė leidimą kaip Peter G. de Garliava (kad nesusikompro-

<sup>50</sup> Tai nebuvo pirmas arklių keitimas brastoje – 1913 m. po susitikimo su rusų užsienio reikalų ministru S. Sazonovu J. Gabrio veikloje antilenkiškos gaidelės ėmė stelbti antirusiškas, o antivokiškas liko. Beje, J. Gabrys su vokiečių ambasadoriumi JAV susitiko išsiaiškinti, ką jis mano apie išeivių spaudos skelbtus V. Gaigalaičio ir Vydūno laiškus dėl Didžiosios Lietuvos autonomijos Vokietijos sudėtyje. Šis į klausimą, kas bus vokiečiams okupavus Rusijos vakarus, pareiškė viltį, jog ateityje Lietuva bus nepriklausoma, bet prisijungusi prie Vokietijos bloko ir pažadėjo padėti užmegzti ryšius su Vokietijos ambasadamis Romoje bei Berne [1987, p. 33, 49].

<sup>51</sup> Su juo J. Gabrys siuntė popiežiui telegramą prašydami sustabdyti rusų armijos savivalę Lietuvoje ir Ukrainoje. Regis, ta vasara buvo derlinga pažinčių – Ženevoje susitiko su T. Masaryku ir išleido čekams skirtą „Les Annales des Nationalités“ numerį, bei su latvių poetu Keninschu, kuris įvedė į latvių emigrantų ratą [1987, p. 86].

mituotų prieš prancūzus) vykti į Stokholmą ir susitikti su M. Yču. Tiesa, kitas Parvuso bendražygis – estas A. Keskiula – siūlė dirbti su A. Viskanta (šis nesyk lankėsi ambasadoje), bet vokiečiai pasirinko J. Gabrį. Keskiula nesipriešino ir, nutaręs išpešti naudos, pabūdo lydėti J. Gabrį, vildamasis pervilioti M. Yčą (Dūmos ir žymaus kadetų partijos nario atsistatydinimas, jo galva, būtų sukomplikuavęs Rusijos pastangas išlaikyti tautinių mažumų lojalumą), bet jam nepavyko.

M. Yčas norėjo sušaukti Rusijos, Europos ir JAV lietuvių pasitarimą, bet, atvykęs su S. Šilingiu, tesulaukė J. Gabrio su paaiškinimu, jog nebuvo kada organizuoti kitų atvykimo. Vis tik vyrai sutarė pakalbėti, o nutarimus skelbti kaip I lietuvių konferencijos nutarimus. Jie įsteigė ir Švedų–lietuvių šelpimo komitetą. Jo pirmininku tapo Antantės šalininkas, Stokholmo burmistras ir Riksdago narys Karlas Lindhagenas, tad palengvinti ryšius su vokiečiais sekretorium pakviestas provokiško laikraščio „Stockholms Dagbladet“ redaktorius Werneris Svedebergas, pasisiūlęs aplankyti Lietuvą. M. Yčas padėti komitetui atsiuntė Joną Aukštuolį, vėliau atvyko Ignas Šeinius-Jurkūnas [1977, p. 52–7].

Bet šviesias akimirkas M. Yčo akyse nustelbė tamsios. Maža, kad J. Gabrys atvyko vienas, priėmimo pas K. Lindhageną dar pasipainiojo jo pažįstamas prancūzas. Grėsė skandalas – grafas de Garliava atvyko su rekomendaciniu J. Gabrio, susirašinėjusio su švedu, laišku. Teko prisipažinti. Laimė, K. Lindhagenas tik pasijuokė. Skaudesne istorija tapo sutarimas, kad J. Gabrys vyks į JAV padėti išeiviams organizuoti šalpos ir propagandos. Iš Rusijos ambasadoriaus buvo gautos rekomendacijos ambasadoriui JAV padėti grafiui de Garliavai prieiti prie JAV fondų, bet veikiai M. Yčas susigriebė, kad šis Stokholme sukinėjasi tarp provokiškų tipų, o dar restorane pastebėjo jų besiklausiančią poniją, kuri, pasirodo, suprato lietuviškai, nes sureagavo užkalbinta (vėliau paaiškėjo, kad ją siuntė Rusijos karo atašė sekti J. Gabrio).

J. Gabriui tai nebuvo naujiena. Rusų slaptųjų tarnybų dėmesį jis jautė tiek Paryžiuje, tiek Šveicarijoje, nes ir čia buvo nelengva „prastumti“ protestus prieš Rusijos nusikaltimus Lietuvoje. Pirmiausia į juos dėmesį atkreipė vokiška vietos spauda, vėliau – Vokietijos, sykiu ir Rusijos ambasadorius Berne, įsakęs sekti J. Gabrį

[977, p. 58]<sup>52</sup>. Be to, į Švediją jis vyko su vokišku pasu, o per Vokietiją lydėjo Prūsijos landtago narys V. Steputaitis (Steputat). Atsiminuose M. Yčas tvirtino, kad J. Gabrys jau tada buvo vokiečių agentas, bet iš tikro dar tęsėsi jų skirtas bandomasis laikotarpis, tik lapkritį, grįžus į Šveicariją, G. Rombergas buvo pasirengęs dirbti su juo. Tiesa, J. Gabriui nepavyko „ištraukti“ iš Lietuvos A. Smetonos, teko tenkintis V. Steputaičiu. Jie susitiko 1916 m. sausio 9–11 d. Štutgarte ir J. Gabrys pasižadėjo nuteikinti lietuvius prieš rusus, rašyti į Oberosto leidinį „Dabartis“, duoti atkirtį Antantės propagandai ir leisti „Pro Lituania“ vokiškai kaip „Litauen“. Už tai, kad siųs leidinį vokiečių prekybos agentui, jam kas mėnesį žadėta po 1000 markių, o jis pažadėjo mokytis vokiškai, bet, nors ir kaip laikėsi griežtos antirusiškos ir švelnios provokiškos linijos, niekad atvirai nepuolė Prancūzijos ar Anglijos [977, p. 59]<sup>53</sup>.

Parvuso planas buvo kraštutinis. Vokiečiams labiau tiko taika su Rusija, o bandant ją provokuoti atsirado vietos Lietuvai ir Šveicarijos lietuviams. 1915 m. rudenį Vokietijos URM pasiuntė ambasadoms neutraliose šalyse direktyvą palaikyti Lietuvos nepriklausomybės iliuziją, gruodžio 1 d. Vilnių aplankęs Vilhelmas II priešpajamą Vytauto kapo minėjo LDK tradicijas ir savo protėvių vedybinius ryšius su Jogailaičiais, o Oberosto politinis skyrius skelbė etnografinių krašto studijų medžiagą, kur jos teritorija beveik sutapo su LDK žemėm... Tiesa, rusai greit išsiaiškino, kur šuo pakastas – Petrogrado telegramų agentūros korespondentas Šveicarijoje ir Rusijos URM informacijos skyriaus darbuotojas V. Svatkovskis 1916 m. pradžioje pranešė, kad Berlynas nori dalies vakarinių Rusijos teritorijų sienoms ištaisyti, bet slepia po šnekomis apie lenkų ir lietuvių valstybingumą, o sykiu šie siejami su „Vidurio Europos“ projektu ir uždaviniu nuteikti prieš Rusiją okupuotų

<sup>52</sup> Kitais duomenimis, nuo pat pradžių rusai verbavo žmones J. Gabrio aplinkoje, bet iki palinkimo pas vokiečius jo „autonomines“ nuodėmes atleisdavo dėl antilenkiškos propagandos [987, p. 33].

<sup>53</sup> Anot paskutinio Vokietijos kanclerio Makso Badeniečio, jie tikėjosi teritorijų keldami pavergtų tautų problemą ir, be LIB, rėmė panašias latvių, estų ir kitų tautų institucijas neutraliose šalyse. 1915 m. spalį J. Gabrys surengė lietuvių ir latvių pasitarimą Berne, kur pasmerkė ir Rusijos politiką abejose šalyse, ir vokiečių žiaurumus, sakoma, latviai reikalavo autonomijos, o lietuviai – nepriklausomybės; tiesa, susitikimas parodė, kad J. Gabrio viltys įtraukti į bendrą veiklą latvius tuščios, tuo labiau, tarp šių buvo daug socialdemokratų [975, p. 124, 422].

kraštų gyventojus. V. Svatkovskis parengė ir atskirą raštą – „Lietuvių klausimas ir Vokietija“, kur pakartojo, kad vokiečiai naudoja lietuvius provokuodami Rusiją taikai, tad jiems reikėtų žadėti bent trečdalį to, ką siūlė vokiečiai. Panašiai manė ir Rusijos ambasadorius, užsienio reikalų ministro pavaduotojui A. Neratovui aiškinęs, jog, jei vokiečiai suteiks, lietuviai priims savarankiškumą (girdi, vokiečiai per V. Gaigalaitį ir V. Stepulaitį jau tarėsi su jais [987, p. 64–7]; matyt, omeny turėtas J. Gabrys).

Vargu ar J. Gabrys viską žinojo, bet ryšiai su vokiečiais vis dėlto padėjo „ištraukti“ iš Lietuvos vieną kitą veikėją, gauti iš jo informacijos ir sąlygoti lietuvių veiklą. Gal per juos Šveicariją pasiekė 1915 m. pabaigoje – 1916 m. pradžioje Vilniuje ir Kaune pasirodę atsišaukimai, raginę tautas prisidėti prie LDK atkūrimo ir informacija, jog nepavykus susitarti lietuviai suprato turį verstis patys. 1916 m. pavasarį pasklido atsišaukimas, raginęs burtis po nepriklausomos Lietuvos vėliava. Gal apie jo rengimą žinojo į pasitarimą-konferenciją su Šveicarijos lietuviais atvykę J. Tumas-Vaižgantas ir J. Žilius (šis gyveno Berlyne ir turėjo galimybę važinėti į Lietuvą ir Šveicariją).

Beje, konferencija buvo paslaptinga – vyko Friburge vasario 12–14 d., o nutarimai datuoti kovo 1–5 d. Berne [987, p. 90] (matyt, dėl Šveicarijoje tvyrojusios visuotinės konspiracijos). Svarbiausias klausimas buvo santykiai su lenkais, o nutarimuose pabrėžta, jog lietuvių nebesaisto unija, nes 1795 m. Žečpospolitos padalijimas panaikino visus buvusius susitarimus. Nors tai buvo daugiau privačių asmenų pasitarimas, bet dėl pirmąsyk pareikšto nepriklausomybės troškimo neliko be atgarsio, ypač rusų spaudoje, smerkusioje nutarimus. Atseit tai vokiečių intrigos, o V. Svatkovskį sujaudino, kad konferencijoje dalyvavo ir Generalinio komiteto nariai – sulenkėję dvarininkai – kaip jie pritarė? Žinią jis grindė informacija iš neįvardytų lietuviškų šaltinių, tad, spėliojant, kas jį dezinformavo (dvarininkų konferencijoje su žiburiu nebūtum radęs... [987, p. 91]), žvilgsnis krypta į J. Gabrį. Beje, tuo metu jam pasitaikė proga šnektelėti su kadetų lyderiu N. Miliukovu. Šis tikėjo, jog rusai atsiims Lietuvą ir lietuviai tegali tikėtis išplėstų žemtvų, ir apšaukė J. Gabrį vokiečių agentu jam atkirtus, kad imperija neišvengs ir revoliucijos, ir etninio skilimo.

Apšaukė – už kalbas, o jei būtų žinojęs darbus... Visus darbus. Balandžio 25–30 d. lietuviai, reaguodami į Vokietijos kancelerio pareiškimą, kad Lietuva nebus gražinta Rusijai, susirinko į dar vieną konferenciją, atsargumo dėlei pavadintą Hagos, ir priėmė rezoliuciją, patvirtinusią nepriklausomybės reikalavimą. Tai vėl suerzino rusus: ambasadorius bandė išsiaiškinti, kas dalyvavo ir grasino, kad nebegalės grįžti į Rusiją [921, p. 52]<sup>54</sup>. O dar balandį J. Gabrys su V. Stepankovskiu pasiūlė Rombergui kurti „Nerusiškų tautų lygą“... Birželį proantantiška laikyta Tautų lyga rengė Trečiąją tautų konferenciją Lozanoje, o vokiečiai nutarė panaudoti NTL jos neutralizavimui ir tai davė pradžią J. Gabrio pažinčiai su jų agentu bei neeiliniu avantiūristu, baronu iš Lietuvos Frydrichu fon der Ropu, labai tikusiu antirusiškoms akcijoms. Tiesa, pirmas blynas kiek prisvilo – lyga pasigarsino 1916 m. gegužės 9 d. kreipimusi į JAV prezidentą V. Vilsoną, kur skundėsi tautine spauda Rusijoje, bet kitądien latvių socialdemokratai atsiėmė parašus, nes Ropas, turėjęs valdų Kurše, pasirašė kaip Latvijos atstovas (vėliau, leidus J. Gabriui, jis skelbėsi lietuviu). Vis dėlto atsišaukimas pasiteisino – jį perspausdino daugiau nei 200 laikraščių ir spaudos agentūrų, teigiamai įvertino Švedija, o JAV pasiuntinys Rusijoje gavo V. Vilsono nurodymą susisiekti su NTL atstovais ir aptarti galimą bendradarbiavimą [987, p. 97].

Neprastai Ropui sekėsi ir su konferencija. Kvietimas pasirodė „Annales“, vokiečiai užverbavo totorius, kirgizus, Kaukazo tautas ir persus, bet siūlymai sušaukti lietuvių suvažiavimą Vilniuje ir išrinkti delegatus buvo per ankstyvi. Oberostas pats skyrė Lietuvos ir Baltarusijos atstovus, bet tai liudijo permainas vokiečių politikoje. Iki tol Lietuva laikyta Rusijos dalimi, kuri galėjo būti tiesiog aneksuota, bet, nesipildant į lenkus dėtoms viltims, regis, J. Gabrio ryšiai su Rombergu prisidėjo prie to, kad Vokietijos URM vis didesnį dėmesį ėmė skirti ir lietuviams. Berlynui raginant A. Smetonai, Jurgiui Šauliui ir Steponui Kairiui leista pasirašyti NTL kreipimąsi į V. Vilsoną ir vykti į Lozaną [977, p. 72–3]. Delegatai išsivežė

<sup>54</sup> Regis, rusai neturėjo tokių galimybių kaip prancūzai, anot M. Yčo, vienam Dūmos delegacijos nariui karinės žvalgybos viršininkas smulkiai papasakojo apie jo susitikimus su Šveicarijos lietuviams, ir M. Yčas niekaip nesuprato, iš kur tokios detalios žinios, nes be lietuvių nieko daugiau nebuvo [735, p. 74].

ir 12 lietuvių veikėjų memorandumą V. Vilsonui apie Lietuvos vargus Rusijos valdžioje [1975, p. 178].

Adresatas nebuvo atsitiktinis – Europoje dukart lankėsi geras V. Vilsono bičiulis pulkininkas Edwardas House'as su žinia, kad JAV kare parems tautų apsisprendimo teisę laiduosiančią pusę ir nors jo misijos baigėsi nesėkmingai, bet ne be pėdsakų. Antantė ėmė skatinti Rusiją spręsti Lenkijos klausimą, o vokiečiai – organizuoti „Šalin nuo Rusijos“ kampaniją, kad atkreiptų pasaulio visuomenės dėmesį į šios engtas tautas [1987, p. 178], tad J. Gabrys jiems tiko. Aišku, jis suprato, kur lenda, bet rizikavo jausdamas permainas Berlyno politikoje, o Hagos konferencijos rezoliucija buvo pirmas žingsnis į nežinią. Tiesa, bandė stabdyti pažįstami Paryžiuje, bet Lietuvai nieko nežadėjo, ir J. Gabrys brido gilyn, juoba, be trijulės iš Vilniaus, tuomet Šveicarijoje dar buvo prieš tai Lietuvoje apsilankę TT delegatai Julius J. Bielskis ir Vincas Bartuška bei tautininkas Romanas Karuža. Dar vienas svečias pasirodė Rusijai susirūpinus dėl Hagos nutarimų – į kelionę po Europą susirengusios Dūmos delegacijos narių M. Yčą išsikvietė S. Sazonovas ir įsakė užkirsti kelią separatistams Šveicarijoje. Visi jie ir dar J. Gabrys, S. Šalkauskis, A. Steponaitis ir A. Viskanta gegužės 30 – birželio 4 d. konferencijoje Lozanoje nutarė sudaryti Lietuvos Tautos Tarybą iš vietos, JAV, Rusijos ir Lietuvos atstovų. J. Gabriui, kaip steigėjui, buvo patikėtos LIB pirmininko pareigos iki gyvos galvos ir sutarta, kad LTT ir LIB reikalingas lėšas – po 100 000 frankų – siųs JAV, Rusijos ir Lietuvos lietuviai. Dalyviai vengė priimti rezoliucijas prieš Rusijos valdžią, bet protestavo prieš okupacinės administracijos žiaurumą [1977, p. 83].

Tiesa, konferencija vyko audringai, anot rusų agentų, vos išvengta muštynių. Posūkis prie vokiečių nepatiko delegatams iš už Atlanto, akcentavusiems, jog JAV stiprėja parama nepriklausomybei. Neužsimiršo ir M. Yčas – mojavo 10 000 frankų prorusiškai propagandai, ir užsiminė, kad autonomijai pritaria ne tik Rusijos opozicija... [1987, p. 99] (vinguriavo ir J. Gabrys, įdėjęs į „Litauen“ ir „Pro Lituania“ M. Yčo pareiškimą apie tikėjimą vyriausybės atsinaujinimu Rusijoje po karo). Susitarti padėjo nusiteikimas prieš prolenkišką Generalinį komitetą: nutarta likviduoti, pasiūlius lietuviams iš jo išeiti. Bet ne viskas J. Gabriui pavyko – išvykę į Paryžių,

išsisuko nuo dalyvavimo III tautų konferencijoje M. Yčas ir R. Karuža<sup>55</sup>, per vargą ištrauktas vokiečių Lietuvoje sulaikytas V. Bartuška puolė gelbėtoją už ryšius su jais ir teko paplušėti, kol šis, trijulės iš Vilniaus prašymu, sutiko neviešinti savo nutikimų ir dalyvauti konferencijoje. Be jų delegacijoje dar buvo ir... Ropas, kurį kiti jau įtarinėjo, kad siųstas vokiečių jų siekiamas saugoti ir Lietuvos *atstovų veiklą vokiečiams pageidaujamoje kryptyje palaikyti* [356].

Per 3000 delegatų surinkusi konferencija prasidėjo birželio 27 d., NTL pasirengus jai vadovauti (pirmininkavęs Paulis Oletas buvo pavedęs J. Gabriui informuoti, ko neleisti į tribūną), ir nors iš pirmo žvilgsnio atrodė neutrali ar net proantantiška, palengva ėmė sukti ją reikalinga linkme. Antirusiškos aistros pasiekė viršūnę nagrinėjant lenkų klausimą, prie to prisidėjo ir lietuviai, kurių prancūziškai parašytą memorandumą dėl nepriklausomybės perskaitė V. Bartuška. Ilgoko dokumento vienoje dalyje buvo išdėstyta senosios Lietuvos istorija ir pastangos ištrūkti iš Rusijos okupacijos, o kalbant apie tuometinę situaciją, pabrėžta, jog, nors ir kokia bus karo baigtis, lietuviai savo ateities *tikrumą ir laisvės patenkinančią garantiją tebematavo visiškoje nepriklausomybėje*. Deja, palankų įspūdį sugadino Egipto delegatas, pareiškęs, jog jam neaišku, kodėl Ropas, egiptiečiams pagarsinus nepriklausomybės siekį, kaip Lietuvos delegacijos narys, ėmė įrodinėti, kad anglai užtikrino Egiptui pažangą, ir abejoti jo subrendimu nepriklausomybei [977, p. 75].

Nežinoję visų užkulisių spėjo, jog Ropas norėjo paneigti spaudos užuominas, kad konferenciją inspiruoja vokiečiai [700, p. 67], tad baronas baigiantis jai paragino prancūzų ir anglų karius ginti savo šalis, bet nelieti kraujo remiant tautas pavergusią Rusiją. Už tokius „vingius“ jis sulaukė vokiečių priekaištų, bet konferencija tapo jų laimėjimu. Užtat puolė kita pusė. Pirmiausia – J. Gabri, kaip vieną pagrindinių organizatorių, bet seni draugai neišdavė – karštais pėdsakais į Šveicariją atvykęs J. Pelisjė atliko tyrimą ir įrodė jo nekaltumą (nors prancūzų kontržvalgyba vis vien nenuleido nuo jo akių), o 1917 m. įvykiai Rusijoje tai patvirtino [977, p. 82].

<sup>55</sup> Dabar M. Yčo – Dūmos atstovo – kelionės ir susitikimai su politiniais emigrantais atrodo keistai, bet jis nebuvo toks vienas – jo bendrakeleivis N. Miliukovas Šveicarijoje susitikinėjo su rusų emigrantais socialistais, įskaitant ir V. Lenino bolševikus [735, p. 7–8].

Regis, J. Gabrys nemažai pasiekė, bet teko mokėti dividendus – G. Rombergui aiškinti, jog nepriklausomybė buvo kompromisas su prorusiškais bendražygiais, o Rusijos ambasadoje – jog su vokiečių šalininkais. Bet tai buvo niekis, menant, kad sekant vokišką ledlaužį atsirado šansas Lietuvą paversti tarptautine problema [987, p. 102–3]. Tiesa, teko palaukti, kol nutarimams pritarė dalyvius siunčiusios organizacijos. Pvz., V. Bartuška tik rugsėjo 25 d. pranešė apie juos TT, kuri nutarė skirti daugiau lėšų literatūros anglų, prancūzų ir vokiečių kalbom leidybai ir atstovu siųsti V. Bartušką. Rusijos lietuviai nusprendė įgalioti atstovauti išėiviams, tuo rūpinosi į JAV atvykęs M. Yčas. V. Bartuška jam tiko, bet ieškojo ir tautininko. Šie siūlė Kasputį, bet galiausiai neatsiuntė. Manyta, LTT sudarys penki nariai, Taikos kongrese jų skaičius būtų padidėjęs iki 15.

1916 m. pabaigoje V. Bartuška grįžus į Šveicariją ir įstojus į LTT bei LIB užuomazgas, pasiskirstyta pareigomis – J. Gabrys tapo abiejų pirmininku, V. Bartuška – vicepirmininku, J. Purickis sekretorium, V. Daumantas išdininku. LIB veikė viešai, LTT – slapta, bijant rusų reikalavimo išsiųsti jos narius, be to, viltasi, kad slapta organizacija labiau imponuos. Mėginta uždėti apynasrį su neaiškais veikėjais susitikinėjusiam J. Gabriui – nutarta, kad vieno asmens veiksmai organizacijų neįpareigoja ir veikloje negali būti tarpusavio paslapčių (nors sklido gandai, kad J. Gabrys – vokiečių agentas, tuo netikėta, tik kritikuotas jo sėdėjimas ant dviejų kėdžių). O J. Gabrys nerimo: 1916 m. liepą dar nesudarytos LTT vardu vokiečiams pasiuntė memorandumą, reikalaujantį švelninti režimą [977, p. 84], bet atsako, regis, nesulaukė, kaip ir Vilniaus atstovų į LTT. Pasipainiojo lenkai. Tolstant balandžio 5 d., kai kancleris Bertmanas-Holvegas tarp taikos sąlygų pagarsino: *Lai nemano pasaulis, kad mes kada nors grąžinsim barbariškai Rusijai mūsų armijos krauju išvaduotas Pabaltijo tautas* [700, p. 41], atrodė, viršų ima Vidurio Europos idėja. Tam vokiečiams reikėjo lenkų pagalbos (o šių apetitas išaugo nuo Baltijos iki Juodosios jūros) ir J. Gabrio bendražygiai spėjo, kad Ropas turi iširti, kaip į lenkų nepriklausomybę reaguos lietuviai, o pats J. Gabrys – tarpininkas tarp Lietuvos, Latvijos ir Lenkijos iš vienos pusės bei Vokietijos iš kitos.



Gandai apie Lenkijos nepriklausomybę ragino veikti. Spalio pradžioje LIB pasiuntė kancleriui memorandumą dėl Lietuvos nepriklausomybės su laišku, kur siūlyta pagalba rengiant perėjimo prie nepriklausomybės projektą, bet „sulaukė“... lapkritį paskelbto Lenkijos karalystės atkūrimo. Tarp lietuvių kilo panika, bet J. Gabriui tai buvo bene pirmas ryškesnis vilties spindulys, anot jo, kilo grėsmė, kad lenkai sieks užgrobti Lietuvą, bet sykiu tai buvo precedentas reikalauti nepriklausomybės [700, p. 93, 137]. Tuo labiau kad manifeste nebuvo nurodytos Lenkijos sienos ir Berlynas paskelbė komunikatą, jog veikiausiai pasirūpins ir lietuvių reikalais. Tai sukėlė rusų susirūpinimą. Jie iki tol rodė nemažai palankumo lietuviams – nuo metų pradžios jų spauda rašė apie autonomiją, dūsyk pabrėžiant A. Kerenskio, jos Dūmoje reikalavo M. Januškevičius, kadetų CK sudarė Lietuvos reikalų komisiją, aplinkiniais keliais į ją siūsti, kaip manyta, rusams palankūs dvasininkai, padėjo dotacijos lietuvių draugijai, padedant M. Yčui mėginti propaguoti Lietuvos autonomijos projektą tarp JAV lietuvių, o lietuvių veiksmų kontrolei V. Svatkovskis užverbavo kelis jų veikėjus, įskaitant ir „Lituania“ pirmininką A. Steponaitį. Tai padėjo rusams išsiaiškinti, kad už pažadų kurti Lietuvos valstybę slypi siekis, parodant, kad vokiečiai laikos tautų apsisprendimo principo, netiesiogiai aneksuoti ją [987, p. 109–11]. Žinojo rusai ir apie Roppo derybas su J. Gabriu, jų gruodžio 17 d. sutarimą kurti nepriklausomą Lietuvą ir sudaryti lietuvių Tautos Tarybą, kuri orientuotųsi į J. Gabriu LTT, bet tam priešinosi šio bendražygiai, nutarę pokalbius su Roppu laikyti preliminariais ir neprivalomais, o derybas pradėti sulaukus atstovų iš Lietuvos [700, p. 136–7]. 1917 m. sausio 11 d. LTT įteikė Antantės ambasadoriams „Memorandumą dėl nepriklausomos Lietuvos atkūrimo“, kur atsiribojo nuo Rusijos ir deklaravo siekį tapti konstitucine monarchija. Tuo metu F. Roppas nusiuntė URM raštą, kur faktiškai siūlė atskirti Lietuvą nuo Lenkijos, bet teko luktelėti, kol Vokietijos politika pradėjo sutapti su jo siūlymais.

Tam padėjo Rusijos vasario revoliucija. Matyt, buvo išgirsti per Roppą perduoti J. Gabriu grasinimai, jei vokiečiai nežadės nepriklausomybės, lietuviai kreipsis į demokratinę Rusijos vyriausybę. Ji deklaravo paramą tautų apsisprendimo teisei, tačiau lietuvių

atžvilgiu laikėsi rezervuoti, įtardami, kad per juos, ypač per LTT, vokiečiai vis provokuoja ją taikai. Šie išnaudojo rusų deklaruotą taikos be aneksijų ir kontribucijų, paremtos tautų apsisprendimo teise, formulę. Prie jos tiko ir F. Roppo siekiai, ypač nuo pavasario pabaigos, kai gegužės 7 d. Bertmenas-Holvegas paskelbė vadina-  
majį *padailintą potvarkį*, kur Kuršas ir Lietuva minėtos kaip sava-  
rankiškos, bet kariniu, politiniu ir ekonominiu atžvilgiu su Vokietija sujungtos valstybės [977, p. 89–9]. Roppas paplušėjo, kol suderino abiejų pusių nuomones dėl kraštų tarybų įgaliojimų, ir pagaliau 200 atstovų iš visos Lietuvos rugsėjo 18–22 d. Vilniaus konferencijoje išrinko 20 asmenų Lietuvos Tarybą ir paskelbė nepriklausomybės siekį [975, p. 189].

Nesnaudė ir J. Gabrys. Tiesa, jam nepavyko sustiprinti LTT autoriteto – atsisakė dalyvauti J. Šliūpas. Neradus ką nusiųsti į olandų–švedų socialistų kongresą Stokholme, teko tenkintis protestu spaudai, kad jo rezoliucijose nepamintė Lietuva. Iš vieno lenko gavus laišką, kad Lenkija sutinka pripažinti Lietuvą unijoje su ja, vieni LTT nariai siūlė nereaguoti, kol lenkai nesikreips oficialiai, kiti – leisti suprasti vokiečiams, jog jei ir toliau nieko nežadės, pradės derybas su lenkais. Liepos 10 d. LTT nutarė rugsėjo pabaigoje sušaukti Šveicarijoje seimą ir priimti rezoliuciją dėl nepriklausomybės.

Vėliau kai kurie LTT nariai tvirtino, kad vokiečiai, išsigandę nepalankių seimo nutarimų, nutarė jungti Lietuvą su Vokietija personaline unija su Hohencolernų dinastija. Atsakydama LTT per spaudos agentūras paskleidė žinią, kad lietuviai ją boikotuos, o jos atstovams Vokietijos politikas K. Erzbergeris pasiūlė kviesti karaliumi Viurtembergo kunigaikštį Urachą [700, p. 143–5]. Vasaros pabaigoje K. Olšauskas ir J. Purickis lankė Lietuvoje bei Stokholme, dalyvavo antroje 1917 m. lietuvių konferencijoje, kur daug delegatų buvo priešiški LTT. Pirmoje konferencijoje buvo nutarta memorandumą dėl Lietuvos nepriklausomybės įteikti Rusijos užsienio reikalų ministrui, sąjunginių ir neutralių valstybių ambasadoriams Petrograde ir siūsti Šveicarijon perduoti *oficialiems pasaulio valstybių atstovams* [373, l. 8]. Antroje pritarta Vilniaus konferencijos nutarimams ir skelbta, kad metas *proklamuoti* nepriklausomybę [31].

Konferenciją Šveicarijoje pavyko sušaukti tik lapkričio pradžioje, kai atvyko A. Smetona, J. Šaulys ir S. Kairys. Ko gero, jos metu J. Gabrys pirmąsyk pajuto iš po kojų slystant žemę, kad puoselėtas kūdikis ima aikštytis. Nors LIB ir LTT tikrinusi komisija pripažino jų darbą geru, siūlyta LTT legalizuoti ir, A. Smetonos siūlymu, pavadinti „Lietuvių užsienio taryba“. Vos atsikračius šio siūlymo „šveicarai“ ėmė kartoti, kad J. Gabrio flirtas su kariaujančiom pusėm kenksmingas, o nutarus, kad LIB ir LTT bus skirtingos įstaigos: viena – vykdomoji, kita – vadovaujanti ir kad vienas žmogus negali vadovauti abiem, jis įtūžo – viskas, išeinu!

Gal trijulė iš Lietuvos ir turėjo akmenį užanty, bet J. Gabrio jiems dar reikėjo, tad įtikino likti, tik šis susilaikė priimant jam netikusias rezolucijas (įskaitant ir reikalavusią, kad LIB sudaro ne mažiau kaip trys nariai, o LTT tvirtina LIB statutą ir jos pirmininkas kontroliuoja biuro veiklą). Tuo metu mėnesines veiklos Šveicarijoje išlaidas – 10–15 000 frankų – dengė išėiviai, deja, konferencija, nematydama kitos išeities, ir toliau prašė jų finansuoti [700, p. 165–6]. Paremtas ir Vilniaus konferencijos reikalavimas dėl nepriklausomos, demokratiniiais principais kuriamos valstybės (tiesa, daugelis manė, jog naudingiausia būtų konstitucinė monarchija, bet nutarta to negarsinti) etnografinėse ribose, LT pripažinta šalies atstove, sutarta dėl taktikos siekiant Vokietijos pripažinimo, iš Antantės – apsisprendimo teisės ir paramos, o iš neutralių valstybių – simpatijų Lietuvai ir palaikymo taikos konferencijoje (irgi nutarta neskelbti) [36].

Berne sukiojėsis Roppas tepėšė, kad rezolucijos dalis apie LT kompetenciją skambėtų taip, kaip jis suderino su Vokietijos kariškiais ir URM. Lapkričio pabaigoje prie savo „Rytų politikos biuro“ įsteigto savaitraščio „Das Neue Litauen“ jis suorganizavo „Vokiečių–lietuvių draugiją“ plėsti Vokietijos ir Lietuvos santykiams [977, p. 91]. Šveicarijoje žinia apie ją sutikta entuziastingai, bet greit ne vienas LTT narys atvėso. Sakysim, V. Bartuškos pažįstamas vokietis, peržiūrėjęs narių sąrašą, pasakė, kad tai vis Lietuvą prie Vokietijos siekią prijungti masonai. „Das Neue Litauen“ straipsnyje apie išėivių organizacijas gyrė jų paramą Lietuvai ir akcentavo, kad nuo šiol tik Vilnius informuos apie lietuvius. LIB „Pro Lituania“ atkirto, kad kol Lietuva okupuota, LTT ir LIB tęs darbą, o Vilnius

turi tapti laisvas, jei nori skleisti informaciją (straipsnis priminė ankstesnį vokiečių raginimą pripažinus LT jos naudai atsisakyti mandato, į kurį LTT atsakė pasiliekanči veikimo laisvę).

Bolševikams paskelbus tautų apsisprendimo deklaraciją, LTT kaip „vyriausia tėvynės reikalų saugotoja ir globėja“, kad užbėgtų už akių jų norui sujungti su Rusija Lietuvą, pagarsino jos atsiskyrimo aktą, pasiųstą kariaujančių ir neutralių šalių ministrams pirmininkams [700, p. 178]. Bet vokiečiai žadėjo pripažinti ją tik, jei sudarys „amžinai tvirtus sąjunginius ryšius“. Tai atsispindėjo ir LT gruodžio 11 d. rezoliucijoje, prieš kurią sukilo kairioji jos dalis. 1918 m. sausį Roppas šaukėsi J. Gabrio pagalbos ją sutvarkyti, bet šis atsisakė (kas žino, kaip būtų pasisukęs jo gyvenimas, jei būtų pajutęs, kad Vokietija vis labiau orientuojasi į Lietuvą, o ne LTT bei LIB, ir priėmęs kvietimą). Kairieji paėmė viršų ir vasario 16 d. buvo paskelbtas nepriklausomybės aktas. Vokiečiams stengiantis užgniaužti žinią apie jį, LT perdavė aktą LTT platinti ir įteikti kariaujančių bei neutralių šalių ambasadoms.

Roppas ėmė kalbinti J. Gabrį pakeisti LT vadovo poste A. Smetoną, bet šis vėl neužkibo. Maža to, pasiuntė į Berlyną K. Olšauską, kuris rašte „Vokiečių–lietuvių draugijos“ nariams – Reichstago deputatams – pareikalavo pripažinti nepriklausomybę ir perspėjo dėl revoliucijos plitimo Lietuvoje. Roppas įtikino URM reformuoti LT ir sudaryti laikinąją vyriausybę su prezidentu vokiečiu, bet kortas sumaišė kovo 3 d. Lietuvos Brastos taikos sutartis, pagal kurią Rusija išsižadėjo vokiečių užimtų teritorijų. LT teko nusileisti, ir kovo 23 d. Vokietija pripažino Lietuvą nepriklausoma gruodžio 11 d. rezoliucijos pagrindu. Roppui tai buvo pergalė, bet sykiu ir išsiskyrimo taškas, nes LT buvo apsisprendusi dėl nepriklausomybės ir išvadino jį vokiečių agentu, siekusi paversti Lietuvą vasaline valstybėle (J. Gabrys tebemanė kitaip) [700, p. 92–4].

Visi ėjo savo keliais. LT – erškėčiuotu. Vokiečiai ir po kovo 23 d. neperdavė jai krašto valdymo ir nepripažino liepos 11 d. nutarimo keisti pavadinimą į Lietuvos Valstybės Tarybą (LVT). Rizikingas buvo ir Uracho kvietimas karaliumi liepos 13 d. J. Gabriui, nurijus apmaudą, kad netiko jo kandidatas – Ispanijos princas Adolfas – teko gelbėti LVT nuo vokiečių pykčio, liepos 19 d. perdavus informaciją apie tai spaudos agentūroms. Vokiečių spauda atsikvošėjo po

poros dienų: *pastatė akis, pradėjo postringauti, keikti Donner-Weter, bet padėties pataisyti jau nebegalėjo*. Jų URM žinią, kad Urachas atsisakė, LIB paneigė, girdi, LVT turėjo jo raštišką sutikimą [700, p. 199].

Pavasariį LTT ėmė rūpintis sušaukti naują konferenciją Šveicarijoje, bet ją teko nukelti į rugsėjo 5 d. Be J. Gabrio, V. Daumanto, J. Purickio, V. Bartuškos, iš Lietuvos atvykusių A. Smetonos, A. Voldemaro, V. Petrulio ir M. Yčo, dar dalyvavo trys JAV lietuvių delegatai (vėliau teigta, jog LTT paskleista žinia apie jų atvykimą padėjo ištrūkti LVT nariams). J. Gabrys ėjo nusiteikęs žaisti va bank, tik neįtarė, kad, be A. Smetonos, susikirs ir su jam iki tol nematytu Augustinu Voldemaru. Konferencija tapo begalinių aršių ginčų arena ir baigėsi tuščiu A. Smetonos linkėjimu vengti nesusipratimų, bei dirbti kartu.

Po konferencijos pas V. Bartušką atėjo A. Voldemaras, kurį jis pažinojo nuo 1909 m., ir, *išmovus keletą stikliukų, jisai prabilo: „Žinai ką, Vinciai? Aš atėjau prašyti, kad užimtumei Gabrio vietą Šveicarijoj. Aš juo nepasitikiu ir tau duodu įgaliojimą atstovauti VT Šveicarijoje. Gabrys susikompromitavo būdamas IB pirmininku bei Lietuvių Tarybos nariu* [700, p. 218]. V. Bartuška atsisakė, girdi, nenoris būti intrigų ir keršto auka. J. Gabrys, sužinojęs apie A. Voldemaro siūlymą, dar grasino suvesiąs sąskaitas; matyt, viltis siejo su po LVT atstovų išėjimo priimtu nutarimu reorganizuoti LTT į Aukščiausią Lietuvių Tautos Tarybą (AuLTT), įtraukiant į ją „šveicarus“ ir JAV lietuvių delegatus. Tačiau A. Voldemaras jį aplenkė – parašė į šveicarų laikraštį „Bund“ su savo bei A. Smetonos, M. Yčo ir J. Purickio parašais (anot V. Bartuškos, be jų žinios), kad J. Gabrys neturi lietuvių pasitikėjimo, LVT atima iš jo įgaliojimus ir jis buvo pašalintas iš Lozanos konferencijos. V. Bartuška su vienu JAV lietuvių delegatu – K. Pakštu – paskelbė „Bund’e“ paneigimą, tvirtindami, kad LVT gali, jei nori, atimti iš J. Gabrio įgaliojimus, bet vienybės ir šešėlis išnyko, *nes nei VT, nei tie, kurių vardus Voldemaras suklastojo, neprotavo prieš Voldemaro šmeižtą „Bund’e“*. *Gabrio likimas tapo vienu smūgiu sutriuškintas ir tarp tų Lietuvos vyrų kilo neapykanta* [700, p. 230].

Ir tai – tokią akimirką, kai informacinė J. Gabrio veikla buvo kaip niekad svarbi.

\* \* \*

*LIB ir kitų Europos lietuvių informacinė veikla.* J. Gabrys labiausiai tiko informacinei veiklai Europoje, ypač menant jo menkus resursus. Ne veltui 1916 m. pabaigoje Lozanon grįžusiam V. Bartuškai pasivaideno, kad pateko į tikrą rugiapjūtę: *begaliniai visų organizacijų posėdžiai, bėgamųjų reikalų svarstymai, brošiūrų ir knygų apie Lietuvą spausdinimai ir jų į įvairias pasaulio kalbas vertimai, dviejų mėnesinių žurnalų redagavimas, skleidimas žinių apie Lietuvą per svarbiausias pasaulio agentūras, nuolatiniai pasimatymai su Berne gyvenančiais pasaulio valstybių atstovais, žurnalistais; sekimas neteisingų, daugiausiai iš lenkų ir jų bičiulių paleistų žinių apie Lietuvą ir jų demantavimas. Man atrodė pasibaisėtinas darbas, o darbininkų buvo ne per daugiausiai. Penki kunigai ir Gabrys* [700, p. 102–3].

Kunigai atsirado tik 1916 m. Iki tol J. Gabrys sukosi vienas, nuolat tautiečiams aiškindamas informacinio darbo svarbą. Regis, karo pradžioje jis vylėsi paversti LIB du žemynus apimančiu tinklu. 1915 m. pradžioje jis ragino išeivius parodyti Lietuvos aukas *ant bendro žmonijos aukuro, idant atėjus apyskaitos valandai ir mes galėtume pareikalauti mums nuopelno, užmokesčio, nes žiniasklaida karo veiksmus joje (ir aukas) pateikdavo kaip Lenkijos. Jo galva, nebeužteko aiškinti apie Lietuvos ir Lenkijos skirtumus, reikėjo įstaigos, stovinčios ant sargybos viešosios opinijos svetimose šalyse, taisančios jų spaudos klaidas apie Lietuvą, teikiančios informaciją apie ją ir jos pokario reikalavimus. Tokią jis ir matė LIB. J. Gabrio tvirtinimu, jo leidinių dėka didžioji Prancūzijos spauda jau skyrė Lietuvą nuo Lenkijos, bet Paryžius – ne visas pasaulis. Todėl ragino steigti LIB skyrius Londone, Glazge, Romoje, Bostone, Niu-jorke, Čikagoje ir Monrealyje, kad šie, palaikydami ryšius su centru Paryžiuje, veiktų pagal jo direktyvas, taikydami prie vietos sąlygų. Planuota, kad skyriai patys apsirūpins lėšomis ir skirs 25 proc. metinių įplaukų centrui, iš kur persisiųs ir platins LIB spaudą. Informacijos sklaidai ir leidinių siuntimui skyriai turėjo sudaryti mokslo įstaigų, bibliotekų, universitetų, laikraščių, įtakingų asmenų (kongresmenų, senatorių, profesorių, žurnalistų) sąrašą. Ypač skatinta informuoti spaudą trim keliais: taisant su Lie-*

tuva susijusias klaidas, siunčiant trumpus pranešimus (biuletinius apie įvykius Lietuvoje) ir didesnius, aktualius straipsnius. Be to, skyriai turėjo rengti paskaitas kitataučiams ir siųsti atstovus į tarptautinius kongresus atstovauti Lietuvai [371, l. 36]. Tai buvo RSV kampanijos planas, bet karas diktavo savo sąlygas. Nors JAV idėja sulaukė pritarimo, bet vis sunkėjantis susisiekimas sukliudė J. Gabriui sukurti tinklą ir jį kontroliuoti, teko apsiriboti Europa, ieškant, kaip išnaudoti lietuvių komitetus Stokholme ir Kopenhagoje bei kitataučių bendradarbių galimybes.

Švedijoje veikusio Švedų–lietuvių komiteto uždaviniai buvo aukų rinkimas, informavimas apie Lietuvą ir žinių apie ją rinkimas. Jie spręsti sykiu, sakysim, surinkus 600 kronų, su jais į Lietuvą iškeliavęs Senderbergas išsiaiškino, jog galima siųsti laiškus vokiečių kalba, ir Stokholmas tapo jų persiuntimo iš Rusijos ir JAV tašku. Čia jie buvo trumpinami, verčiami ir persiunčiami, be to, per Ispanijos, kuriai Rusija buvo pavedusi rūpintis savo prarastom teritorijom, ambasadą į Lietuvą keliavo aukos. Komiteto narių švedų pastangomis apie Lietuvą nuolat rašyta spaudoje. 1916 m. pavasarį parlamente rengtasi pateikti rezoliuciją dėl pagalbos Lietuvai ir tai traktuota kaip jos vardo pagarsinimas. Būta informacinės literatūros švedų kalba leidybos planų. 1916 m. spaudai rengta 150–200 p. knyga keliomis kalbomis apie Lietuvą, tetrūko leidėjo, o V. Bartuška su J. Aukštuoliu buvo sutarę parengti porą brošiūrų, bet jų, regis, nepavyko įgyvendinti [3]. LIB į Švediją siuntė „Pro Lituania“ ir spaudos biuletinius, matyt, jais naudojosi I. Šeinius. 1917 m. sausį jis įsteigė spaudos biurą ir jo vardu siuntė laikraščiams biutelenius su žiniom iš Lietuvos, iš Rusijos bei JAV lietuvių spaudos, kurias švedų agentūros perduodavo Danijos ir Norvegijos spaudai [972, p. 341]. 1918 m. vasarą J. Aukštuolis džiaugėsi sutaręs su keliais laikraščiais, kad dėš trumpas žinutes su nuoroda, jog tai iš lietuvių spaudos (iki tol švedams buvo prieinama tik vokiška spauda, daugelis jų kalbėjo vokiškai ir buvo nusiteikę provokiškai [500]).

Danijoje lietuviai įsteigė skyrių prie vietos RK. Aukoms rinkti išleistas M. K. Čiurlionio darbų reprodukcijos, atvirukai su belaisvių gyvenimo Vokietijoje, karo Lietuvoje, Vilniaus, Kauno ir Mažosios Lietuvos vaizdais, istorinių ir to meto asmenybių portretais.

Čia dirbęs Lietuvių komiteto atstovas rašytojas Jurgis Savickis 1916 m. tapo LIB nariu bendradarbiu, net ketino kurti jo skyrių [388], bet vėliau suprato, jog tai nerealu. Tenkinosi mažu spaudos biuru, kur sekė spaudą (kurį laiką gaudavo ją iš Lietuvos, Rusijos ir JAV), informavo lietuvių visuomenę bei veikėjus, palaikė ryšius su užsienio žurnalistais. LIB tekstus jis platino danų spaudoje [389], joje skelbė savo straipsnius apie Lietuvą: kol buvo uždrausta, persiūsdavo į Rusiją LIB leidinius vokiečių kalba ir mėgino išleisti dvi knygas – atnaujintą XIX a. pabaigoje pasirodžiusią A. M. Benediktersono apie Lietuvą angliškai ir straipsnių rinkinį daniškai, – bet vis nesurinko apie 15 000 kronų [390].

Kiek paslaptingi mėginimai organizuoti informacijos sklaidą Vokietijoje, jos reikėjo ir belaisvių šalpai, ir savo siekių propagandai. Regis, 1916 m. galvota apie „Lituanijos“ skyriaus organizavimą ir leidinį „Die Litauen“ Berlyne, nes *kauniečiai ir vilniečiai rėkte rėkte to laikraščio*, net žadėjo remti, bet pagalbos prašyta išėivių [678, p. 81]. Kol šie galvojo, darbo ėmėsis J. Žilys mokėjo algą talkiniam Mažosios Lietuvos veikėjui Mykolui Ašmiui. Jie suredagavo du numerius ir gavo leidimą, tik Hindenburgas, patariamasis V. Steputaičio, kliudė išleisti. Išsiruošęs į Daniją laukti pinigų, J. Žilys paliko M. Ašmiui spaudai parengtą ir trečią numerį, nesusigundęs leisti už Vokietijos ribų [6]. Pirmą numerį norėta skelbti gegužį, bet TT tik vasaros vidury nutarė skirti 150 dol., o paskui žiūrėti, kaip seksis [16]. Bet leidinys nepasirodė: paaiškėjo, kad vokiečių leidimas – dar vienas *muilo burbulas* [700, p. 125].

Informaciją apie Lietuvą Ispanijoje ir Prancūzijoje skleidė Y. Pouvreau<sup>56</sup>, jos paskaitas Ispanijoje 1916 m. pavasarį organizavo vietos spaudoje straipsnius apie Lietuvą įdėjęs A. Maseras. Ji čia praleido apie porą mėnesių, lankėsi pas Barselonos vyskupą, prašydama remti aukų rinkimą, mėgino gauti audienciją pas karalių, pažįstami padėjo skelbti straipsnius apie Lietuvą, jos pastangom sudarytas G. Masso vadovaujamas lietuvių komitetas. Matyt, su turu susijęs ir keturių puslapių leidinuko „Pro Lituania“ ispanų

<sup>56</sup> Planuota panaudoti Y. Pouvreau propagandai JAV – Romoje V. Bartuška per M. Yčą susipažino su operos dainininke Rozova, kuri, M. Yčo paakinta, sutiko keliauti su koncertais lietuvių naudai po JAV, o dalį pelno skirti TF. V. Bartuška siūlė, kad pianistu ir koncertų organizatoriumi būtų S. Šimkus, o kalbėtoja – Y. Pouvreau. Ši buvo pasirengusi vykti. Tereikėjo 400 dol. jos ir dainininkės kelionei, bet, regis, TF nesutiko [32].



kalba pasirodymas Barselonoje lapkritį; už tai TT jai skyrė 200 dol. [678, p. 81] Iš Prancūzijos ji 1917 m. siuntė straipsnius išeivių spaudai (vienu metu porą jų TT manė leisti angliškai [33]) ir rašė seriją apie okupaciją Lietuvoje. Straipsnius naudojo ir paskaitoms, o 1918 m. ieškojo ryšių su lietuvių kareiviais Vakarų fronte [87]. Tiesa, jos darbas su LIB nebuvo sklandus. 1917 m. pradžioje išsiutęs J. Purickis ragino kitus būti atsargiems su ja [387] (kitąsyk problemas kėlė jos neįskaitomas raštas). 1918 m. gegužę ji skundėsi J. J. Bielskiui, kad po septynerių metų darbo lietuviams tikėjosi daugiau dėkingumo, tuo labiau, nesyk matė jo svarbą (tai amžininkams liudijo prancūzų kvietimas ją supažindinti su *Lietuvos klausimu. Ji mūsų dalykus supranta geriausiai iš mūsų pačių tautininkų* [58]).

Tiek JAV lietuvius, tiek J. Gabrį masino Anglija. Dar 1914 m. pabaigoje jis mąstė apie informacinę veiklą remiantį komitetą [928], 1915 m. TT planavo Londone steigti politinį centrą, *apgyvendinus tenai žinomą Lietuvos veikėją ir publicistą Ant. Smetoną* [22]. Sąlygas tyręs R. Karuža įsitikino, kad čia lietuviams stigo inteligentų, o valdžia varžė kitataučių politinę veiklą [763]. Tą pajuto su įtakingų anglų pagalba neįstengęs prastumti į spaudą informacijos apie Dūmos delegacijos narių M. Yčo, V. Gurko ir A. Protopopovo susitikimą su Londono lietuviiais, ypač jų linkėjimus šiems po karo grįžti į „svobodnuju Litvu“ [687].

1916 m. paslaugas leidžiant literatūrą apie Lietuvą J. Gabriui siūlė leidėjas Stanley Unwinas [393], bet atvėso susipažinęs su leidiniais. 1917 m. gražino J. Gabrio knygą „Le probleme des nationalities et la Paix Durable“ („Tautų problema ir ilgalaikė taika“), nes manė, jog nepasiseks parduoti angliško vertimo [380]. Vėliau leidykla siūlė paslaugas leidžiant LIB leidinius lietuviškai, bet kuo baigėsi šis sumanymas – nežinia. J. Gabrys 1917 m. vis dėlto mėgino net dviem smūgiais „prasimušti“ į D. Britaniją. Žurnalisto H. White'o padedamas mėgino išleisti brošiūrą apie Lietuvą, o per poniją Hog, vėliau kažkokį Oweną, nuo gegužės vykdė propagandinę akciją anglų spaudoje (joje pasirodė keli nedideliai straipsniai apie Lietuvą) [394], bet jos nepavyko išplėtoti. Ko gero, įsiterpė ir cenzūra, nes tuo pat metu H. Lee padedamas J. Gabrys planavo leisti „Anales“ anglų kalba „Carlton press“ leidykloje, bet, kol rengė, cenzūra uždraudė panašius leidinius [382]. J. Gabrys nepasidavė: ketino kas mėnesį leisti leidinį kaip anglišką „Pro Lituania“

variantą, o svarbesnius numerių straipsnius apie Lietuvą – atspaudais po 1000 egz. [379], bet cenzūra atsisakė duoti leidimą. Anot H. Lee, tai buvo politinis klausimas, ne vienas britų politikas buvo nepalankus mažoms tautoms. Be leidimo buvo galima leisti brošiūras tautų klausimais ir H. Lee atrodė, kad jos bus efektyvesnės nei mėnesinis leidinys (ši manyta leisti Šveicarijoje, o dar geriau – Prancūzijoje, nes iš neutralios šalies buvo sunku siųsti spaudą į kariujančias [383]). Nežinia, kuo baigės šis sumanymas. Regis, J. Gabryui teko Anglijoje tenkintis LIB leidinių platinimu (iš viso jų atsiuntė kelis tūkstančius egzempliorių), ir – per lietuvius, bet kliudė vietos sąlygų neišmanymas.

\* \* \*

*LIB veiklos ypatybės.* Kaip neretai būna plačių užmojų žmonėms, J. Gabrio norai prasilenkdavo su galimybėmis, tad teko koncentruotis į veiklą Šveicarijoje. V. Bartuškos liudijimu, 1916 m. periodinių leidinių leidyba šlubavo, nes trūko darbuotojų. „Litauen“ redagavo J. Purickis, „Pro Lituania“ – J. Gabrys, į jų leidimą įtraukta Y. Pauvreau [700, p. 137]. Tiesa, atsiminimuose J. Gabrys nesikuklino: visa našta gulėjo ant jo pečių, V. Bartuška tik iš bėdos pavaduodavo jį *periodinių leidinių darbe ir tai tik po akyla mano priežiūra, nes jis greit išsiskaldavo...* [977, p. 144]

J. Gabrys, regis, būtų LIB išsivertęs vienas, kitus įtraukdamas tik į kokius nors projektus, bet 1916 m. teko nusileisti TT valiai ir etatiniais LIB darbuotojais padaryti J. Purickį ir V. Daumantą. Vis dėlto darbuotojų stigo, mėginta atsikviesti į JAV išvykusį J. Žilių, bet jo laukti būtų tekę ilgai, tad pritrauktas J. Eretas ir Šveicarijoje internuotas karininkas Padovanis. Vienas, baigęs Friburgo universitetą, dirbo prie „Litauen“, kitą – iš Korsikos kilusį suprancūzėjusį italą, kalbėjusį vokiškai ir angliškai – V. Bartuška per tris mėnesius išmokė lietuviškai. Buvęs *be galo lankstus, landus, pamylijęs, galima sakyti, nežinomą jam rytų šalelę – ir jai pašventė, kone ištisų metų darbą* Padovanis dirbo prie „Pro Lituania“ ir vertė LTT bei LIB komunikatus [700, p. 169]. Publikacijas olandų kalba prižiūrėjo Schurmannas, olandų spaudoje paskelbęs nemažai straipsnių apie

Lietuvą. 1917 m. pabaigoje į darbą įsijungė iš Romos atvažiavęs K. Olšauskas, 1918 m. – gydytis atvykęs M. Ašmys, jis su J. Eretu redagavo „Litauen“ ir LIB leidinius vokiečių kalba [1007]. J. Purickiui išvažiavus, jį pakeitė A. Steponaitis, dar nuolat dirbo dvi *daktyliografės: viena italų ir prancūzų raštams, o kita vokiečių* [700, p. 314].

Kasdienis galvos skausmas buvo informacija, griežtėjant cenzūrai vis sunkiau sekėsi susisiekti su kitomis šalimis. 1916 m. J. Gabrys skundėsi, kad prancūzai konfiskuoja laiškus, tad kai kuriuos siuntė per Vokietiją. R. Karuža išgyveno, kad, be trumpų atvirukų anglų ir prancūzų kalba, daugiau veik neįmanoma rašyti, per sienas nevalia pervežti spaudinių [763]. Rankraščiai su skaičiais buvo konfiskuojami [62], o LIB į JAV siūsti leidiniai anglų kalba – traktuoti kaip vokiečių propaganda, nes buvo spausdinti Šveicarijoje [725]. Iš Švedijos nuo 1916 m. drausta siūsti telegramas lietuviškai ir, bijant, kad verčiant bus iškraipytas turinys, svarbūs raštai siūsti laiškais [372, l. 46]. Sulaikiusi apdraustus laiškus cenzūra kartais pranešdavo siuntėjui, kartais – ne, tad susirašinėta per ambasadas, RK ar kitais keliais [921, p. 37]. J. Gabrys skundėsi net Prancūzijos ministrui pirmininkui [700, p. 119], bet tai ne visada gelbėjo, tad neretai teko prasimanyti informacijos vietoje, išnaudojant J. Gabrio ryšius su žurnalistais ir institucijomis – egiptiečių žurnalu Lozanoje „La Nil“, lenkų informacijos komitetu Londone, latvių informacijos biuru, ukrainiečių biblioteka Lozanoje, menševikų užsienio centru. Laikraščio „Reč“ korespondentas V. V. Toporovas prašė siūsti informaciją apie lietuvius ne tik šiam, bet ir kitiems jo atstovautiems laikraščiams. Informacijos parūpindavo ir kun. Ignas Česaitis iš Friburgo<sup>57</sup>, siuntęs per Stokholmą gautas naujienas apie Rusijos lietuvius, iškarpos iš spaudos su straipsniais apie Lietuvą [377]. Reikalinga literatūra gauta iš Rappersvilio lenkų muziejaus, kaubtos straipsnių iš Europos laikraščių (vokiškų, prancūziškų, anglišku, ispaniškų, itališkų ir kitų), kur minėta Lietuva, iškarpos, naudojantis jas pagal užsakymus rinkusių firmų (vadinamų „clipping“) paslaugomis. Iškarpos klijuotos į specialius sąsiuvinius, nurodant šaltinį ir publikacijos datą; iš viso jų sukaupta apie 100 000 [700, p. 324].

<sup>57</sup> Čia jis studijavo teologiją universitete, o 1921–1925 m. Čikagoje redagavo „Draugą“.

Skaičius įspūdingas, bet neretai labai stigo informacijos apie įvykius Lietuvoje ar lietuvių veiklą, o jei buvo – ne visada atitiko J. Gabrio matymą, kokios reikia populiarinant Lietuvą. Nenuostabu, kad neiškęsdavo jos nepagražinęs ar nesukurpęs iš nieko. Sakysim, Stokholme M. Yčas su S. Šilingu pakraupo, perskaitę LIB leidiniuose, kad Lietuvoje su sienom iki Minsko, Mogiliovo ir Kijevo gyvena apie 15 mln. gyventojų, bet J. Gabrys maldavo neiegti, nes kas skaitysis su maža tauta... [977, p. 56] Kitas pavyzdys – jo išgalvotas generolas Petras Klimaitis (su visom biografijos smulkmenom: baigė Veiverių mokytojų seminariją, priklausė socialistams revoliucionieriams, baigė karininkų mokyklą, po revoliucijos ragino steigti lietuvių legionus). Atseit 1918 m. prie Oršos ir Smolensko jis surinko 100 000 lietuvių armiją ir žygiavo į Lietuvą įvesti tvarkos, bet neįleido vokiečiai ir, nepatikrintais duomenimis, dalis jos nusiginklavo, o kitus – 35 000 vyrų, – išsaugojusius kovinę dvasią, pilnai ginkluotus ir aprūpintus vasarą P. Klimaitis vedė į Petrogradą, pakeliui sumušęs bolševikus prie Vitebsko. Tai liudijo, kad, nepaisant nieko, lietuviai liko antivokiški ir antibolševikiški bei rėmė demokratiją [129] (jei tokia armija būtų egzistavusi, Lietuva, ko gero, nebūtų turėjusi „laikinosios“ sostinės...). Tiesa, J. Gabrys teigė, jog diplomatijoje nevalia meluoti, galima *nutyliėti arba atsisakyti duoti atsakymą, arba dviprasmiai pasakyti, idant partneris būtų priverstas padaryti išvadą pats* [977, p. 119]. Regis, informacinėje veikloje sau leido daugiau, juoba, cenzūros išsekintas žinių iš Lietuvos upelis vertė kurti naujienas ar tirštinti turėtas (vis pabrėžtas Lietuvos sugriovimas, bet 1916 m. joje apsilankęs J. Žilius liudijo, kad ne taip jau blogai [67]), o orientaciją į pramanytas, sensacingas naujienas teisinio Lietuvos vardo patekimu į viešumą. Girdi, kitąsyk reikėjo „billion d’essai“ atkreipti dėmesį ir supurenti dirvą tiek informacijos sklaidai, tiek reikalingai reakcijai [920, p. 185].

Sukaupta informacija (tikra ir sukurta) naudota memorandumuose ir gausiuose leidiniuose. Mėnesinio „Pro Lituania“ 1915 m. išleisti 3 numeriai, 1916–1918 m. – po 12, kai kurie numeriai buvo dvigubi, net už tris mėnesius. Panašiai – kartais sudvejintas ir už tris mėnesius – leistas ir jo vokiškas variantas „Litauen“. 1916 m. išėjo 8 numeriai, 1917 – 12, 1918 – 11, paskutinis – pačioje 1919 m. pradžioje. Kai kuriuose numeriuose kaip leidėjas nuro-

dyta Ferd. Wyso leidykla Berne, vėliau „Libraire Centrale des Nationalites“ Lozanoje. Panašūs leidėjai randami ir neperiodiniuose LIB leidiniuose, be to, ant J. Gabrio pečių dar gulė ir Tautų lygos knygų leidimas; tokių būta apie 30, dalis jų atspindėjo lietuvių problemas. Daugiausia tai buvo nedideli, brošiūros dydžio spaudiniai, kuklios poligrafinės kultūros, bet kai kuriems skirtas ypatingas dėmesys. Pvz., iš 3000 „Apercu historique de la Lituanie“ egzempliorių 1000 atspausdinti ant plono, o kitas 1000 – ant balto didelio formato popieriaus [378]. Vienas garsiausių leidinių buvo spalvotas Lietuvos žemėlapis (1:1 500 000), atspindėjęs jos istorines ribas nuo Mindaugo laikų, jo pakraščiuose buvo septyni nedideli žemėlapiai. Tarkim, Nr. 1. „Lietuviai 1914 m.“ vaizdavo vienos valstybės su latviais ir Prūsijos lietuviais siekį, Nr. 2 – senovės lietuvių genčių teritorijas, Nr. 6 – LDK Vytauto laikais ir t. t. Pirmai laidai išėjus 3000 egz. tiražu, veikia teko leisti antrą, vėliau – trečią<sup>58</sup>. Nemažai leidinių liko rankraščiais, bene žymiausias – kolektyvinis, nuo 1915 m. rengtas veikalas „Poligrafija apie Lietuvą“, planuotas leisti lietuviškai, angliškai ir prancūziškai su Ch. Seignoboso, A. Milleto, J. Basanavičiaus, J. Gabrio, M. Yčo ir kitų tekstais; trečdalį iš šimto su viršum gan didelio formato knygos puslapių manyta skirti medžiagai apie latvius [887].

Leidiniai siųsti politikams, mokslininkams, spaudai (tiesa, šiai jie nelabai tiko ir V. Bartuška, pasiūlęs kelioms šveicarų redakcijoms informacijos apie Lietuvą, išgyveno, kad LIB neturi specialiai joms skirtų žinučių [376]), bei į tarptautinius renginius, kur „šveicarams“ nepavykdavo nuvykti. Beje, LIB leidiniai neišsėmė visos propagandinės spaudos – atsišaukimus skelbė „Lituania“, penkias knygas prancūzų kalba išleido A. Viskanta su kun. A. Vilmavičiumi.

Informacinėje veikloje regimos dvi kryptys – aukų rinkimo skatinimas ir politinės informacijos sklaida. Pirmoje aktyviai reišėsi ir „Lituania“, siuntusi atsišaukimus apie Lietuvos vargus, neretai rengtus remiantis belaisvių laiškais, nors dėl cenzūros ir tekdavo spėti, ką norėjo pasakyti autorius. Atsišaukimuose apeliuota į

<sup>58</sup> Anot A. Steponaičio, žemėlapis vėliau figūravo visuose Versalio rūmų kambariuose taikos derybų metu. Jis prisidėjo prie to, kad taikos konferencijos dalyviai pripažino didelę Lietuvos teritoriją ir lenkams buvo daug darbo, kol ją apkarpė [920, p. 177].

jausmus, tarkim, pirmame, siųstame į JAV, pabrėžta, kad *baisus karas nuteriojo brangiąją Lietuvą... Lietuvos turtai ugnimi sudeginti, jos sūnūs išžudyti arba našlaičiais bastosi po platųjį pasaulį. Mūsų brolių kūnais išklota tėvynė ir visas karo laukas. Pažvelk į Lietuvą – tai tikras kapinynas <...> Pažvelk į plačiąją Rusiją ir šaltąjį Sibirą – ten rasi šimtus tūkstančius savo brolių lietuvių, išblyškusių ir pastirusių nuo šalčio ir bado <...> Iš Vokietijos ir Austrijos plotų girdisi liūdni lietuvių balsai: „Duonos mums, mes alkstame, drabužių, nes šalta <...> kada per Belgiją perėjo karo audra, visas pasaulis liūdnai atsiduso ir ištiesė gausios pagalbos dešinę... O apie lietuvius kas žino, kas jais rūpinasi?! Nieks arba beveik nieko <...> [921, p. 31–34].*

Jei kalbėtume apie politinę informaciją, atsiminimuose J. Gabrys tvirtino, kad bendraujant su kariaujančių šalių politikais užteko argumentuoto įtikinėjimo, kokią jie turės naudą iš nepriklausomos Lietuvos. Vokiečiams teigta, kad padės suskaldyti Rusiją, rems Vokietiją ekonomiškai, o lietuvių armija kausis su buvusiais skriaudėjais, o Antantės atstovams reikėjo įrodyti, kad lietuviai – skirtinga nuo rusų ir lenkų tauta, su istorinėm ir etnografinėm teisėm sukurti valstybę ir pakankamu tam intelektualiniu potencialu. LIB uždavinys ir buvo tą įrodinėti leidžiant Lietuvą *propaguojančius laikraščius ir daugybę knygų* [977, p. 111].

Naudotą argumentaciją liudija ir LTT konfidencialus memorandumas Antantei dėl Lietuvos nepriklausomybės. Jame teigta, kad nepriklausomybės siekia visos lietuvių partijos remdamosi istorine Lietuvos patirtimi nuo XIII a. Kalbant apie uniją akcentuota, kad ji niekad nebuvo stipri, valstybė priminė dualistinę Austrijos-Vengrijos imperiją ir, įvardijus lietuvių mėginimus atsiskirti, tvirtinta, kad jų priešiškus buvo viena Žečpospolitos žlugimo priežasčių. Išdėsčius Rusijos okupacijos skriaudas – Lietuvos vardo ištrynimą, statuto pakeitimą Rusijos teise, universiteto uždarymą, rusifikaciją, spaudos draudimą, aukas kare, įvardyti kultūriniai ir ekonominiai pasiekimai, liudiję tautos gabumus valdyti 200 000 kv. km teritoriją (6,5 karto didesnę nei Belgija) su apie 10 mln. gyventojų, iš kurių 65 proc. – lietuviai, o mažumų teises žadėta gerbti. Remiantis istorine tradicija ir lietuvių palinkimu į tvarką bei discipliną planuota, kad šalis bus konstitucinė monarchija, bet, sulenkėjus Gedimino palikuonims, kitų šalių pavyz-

džiu manyta kviesti užsienio princą pradėti naują dinastiją. Įstatymų leidžiamoji galia turėjo priklausyti seimui, o vykdomoji valdžia – karaliui ir seimui atsakingam ministrų kabinetui. Į klausimą, ar lietuviai pasirengę nepriklausomybei, atsakyta klausimu, ar buvo pasirengusios Bulgarija, Rumunija ir Graikija, kurios, skirtingai negu lietuviai, neturėjo intelektualų ir smarkiai išaugusios buržuazijos. Į lenkų teiginius, kad Lietuva turi atnaujinti sąjungą su Lenkija, atsakyta, kad bendra valstybė buvo žalinga abiem pusėm ir, jei diplomatai sumanys ją atkurti, šalis taps naujų konfliktų šaltiniu, juoba, lietuviai per savo atstovus jau pareiškė nenorį jungtis [81].

\* \* \*

*LIB informaciniai karai.* LIB, turėdamas ribotus išteklius, keldamas Lietuvos klausimą ir formuodamas jos įvaizdį kitataučių akyse, dar grūmėsi ir informacinėje priešpriešoje su vokiečiais, rusais, Antantės šalims bei Vatikanu (be to, J. Gabriui teko „atidirbti“ vokiečiams<sup>59</sup>). Sykiu matomos pastangos įtvirtinti Lietuvos kaip valstybės įvaizdį, sprendžiant įvairius su jos kūrimu susijusius dalykus, pvz., buvo įsteigta draugija Lietuvos valstybės atstatymo resursams studijuoti ir rengti ekonomikos planus, geografinius, hidrografijos dokumentus [501], o LIB išleido pašto ženklų prototipus su užrašu „Lietuva“ (žinomos dvi laidos – 1916 m. Paryžiuje ir 1917 m. Šveicarijoje). Juos sumanę J. Gabrys ir V. Daumantas susidūrė su nominalo problema – valstybės nėra, nėra ir jos pinigų. Šveicarų paštui neleidus ženklų klijuoti, jie dėti šalia kitų šalių pašto ženklų.

Žinoma, jėgos informaciniuose karuose buvo toli gražu nelygios, teko atsižvelgti ir į politinę situaciją. Tarkim, antirusiška propaganda per karą prilygo antiantantiškai, o J. Gabrys net bendradarbiaudamas su vokiečiais stengėsi nepulti Antantės. Nereikia pamiršti jį sekusių rusų, o Vakaruose veikė jų propaganda ir kontrpropaganda besirūpinusios informacinės struktūros. Antivokišką

<sup>59</sup> T. y. rūpinantis NTL propaganda leisti anoniminę spaudą prisidengus „Neutrale Korespondenz“ vardu. Dar jis rengė spaudai Tautų kongreso protokolus ir vertė į prancūzų kalbą vokiečių propagandinį veikalą „Kennen sie Rusland?“ [1977, p. 76]

nusiteikimą J. Gabriui teko tramdyti okupavus Lietuvą ir su vokiečiais siejant nepriklausomybės viltis, bet šiems net pažadų šykštint tonas keitėsi, o jis teisinosi G. Rombergui, kad kolegos iš LIB verčia skelbti griežtesnę medžiagą. Daugiausia žongliuruota V. Bartuškos korta, girdi, jis nesuvaldomas kaip pinigais remiančios *Amerikos atstovas* [700, p. 322]; išeiviai vis pabrėžė, kad vokiečiai labiau skaitosi su spaudos skelbtu jų balsu nei su Lietuvos gyventojais, o dar spaudė „Lituania“, derinusi antivokiškus pasisakymus su reikalavimais švelninti okupaciją [921, p. 50].

J. Gabrys nevenė pasukčianti, kaip, sakysim, buvo su 1918 m. vasarą išleista knyga „La Lituanie sous le joug allemand 1915–1918“ („Lietuva vokiečių priespaudoje“). Jos autoriumi nurodytas C. Rivas, bet kas slėpėsi po šiuo vardu – neaišku. Teigiama, knygą, padedama J. Gabrio, parengė Y. Pouvreau. Jau paruošta spaudai 1916 m. vasarą knyga naudota šantažui: Roppas 1917 m. lapkričio 26 d. perspėjo Vokietijos URM, kad jos pasirodymas taps gėda vokiečiams, o jie su J. Gabriu atseit padarė viską, kad knyga nebūtų išleista. URM pasiuntė Roppą sulaikyti jos leidimą, o atstovas prie Vyriausiosios karo vadovybės prašė kariškius atsižvelgti į lietuvių nuotaikas. Padėčiai Lietuvoje nesikeičiant, G. Rombergas 1918 m. sausio 25 d. pranešė, kad vienas skyrius jau išspausdintas ir nors J. Gabrys bando sulaikyti knygos pasirodymą, jis – G. Rombergas – nieko daugiau negali padaryti [977, p. 129].

J. Gabrio informacijos su „pagąsdinimu“ pomėgį liudija LIB memorandumas kancleriui 1916 m. spalį su pridėtu laišku, kuriame teigta, kad Antantė neleis vokiečiams pasisavinti Lietuvos, tad jiems geriau turėti šalia draugišką nepriklausomą valstybę. Anot J. Gabrio, Vokietijoje jis sulaukė dėmesio, tik kai kurie *įžangos sakiniai užgauna vokiečius* (išspausdintas memorandumas nusiųstas ir Antantės politikams). Informacinėje priešpriešoje su vokiečiais regimi bandymai siekti tikslo naudojant dezinformaciją. 1917 m. pradžioje J. Gabrys, tarpininkaujant Šveicarijos „Agency Radio“ bei „Wireless Press“ korespondentui, perdavė, jog Vokietija atkurs Hohencolernų palikuonio valdomą Lietuvos karalystę. Naujiena aplėkė pasaulį, Paryžiaus „Journal“ net pasirodė pretendento portretas, ir tai ypač sujaukino išeivius. B. K. Balutis iš pradžių suabe-



jojo, bet vėliau „Lietuvoje“ pareiškė, kad žinia davė tiek naudos, kiek ir kelis šimtus tūkstančių dolerių kainavusi propaganda [977, p. 77]<sup>60</sup>.

Žaidimai su vokiečiais J. Gabrį vertė spirtis bendražygių reikalavimams griežtai juos kritikuoti, girdi, nevalia nutraukti derybų, nors spausti būtina. Būtina – net prieštaraujant G. Rombergui, kaip buvo 1917 m. pradžioje, kai J. Gabrys perdavė jam laiškus Hindenburgui ir kardinolui Hartmanui, kuriuose, sudėjęs iš Lietuvos gautą informaciją apie vokiečių žiaurumus, *žadėjo reaguoti pasaulio spaudoj, jei nesiliaus tie <...> darbai* [700, p. 140]. Roppo vojažus į Šveicariją J. Gabrio bendradarbiai siejo ir su vokiečių pastangomis užčiaupti jiems burnas.

Užveržti varžtus vertė ir vokiečių elgesys su LVT, nes padėti jai daugiausia buvo galima informaciniu aktyvumu. Tarkim, kai po Berno konferencijos LVT delegatai vedė derybas Berlyne, spaudos iškarpos apie jas dėtos į „Pro Lituania“. LIB leidiniuose perpasakoti ir vokiečių spaudos ginčai dėl Lietuvos ateities, juoba, situacija tada buvo grėsminga, šiems derantis su bolševikais ir menant *dešimtos armijos organo paleistą šūkį į pasaulį: „Žemė, vokiečių krauju aplaistyta, privalo tekti Vokietijai“*, kurį rėmė 95 proc. spaudos bei *šimtai rimtų veikalų. Tas šūkis tęsėsi raudonu siūlu iki Vokietijos revoliucijos pradžios* [700, p. 179]. Vokiečiams nukirtus LVT ryšius su pasauliu, LIB tapo jos rupu – per agentūras protestavo prieš siekius užkrauti karo išlaidas Lietuvai, 1918 m. birželio 24 d. Vokietijos sekretoriaus von Kühlmanno kalbą, kad Lietuva – Vokietijos vidaus klausimas, Lietuvos ir Kuršo kolonizavimą ir t. t. Tik LVT kartais pakišdavo koją. 1917 m. gruodžio 25 d. LIB paskelbus žinią apie Lietuvos atsiskyrimą nuo Rusijos, LVT ją paneigė ir tai padarė nemalonų įspūdį kitataučiams [700, p. 212]. Į antivokišką vagą LIB stūmė ir išeiviai, ypač V. Bartušką kaip savo atstovą, šis vis siuntė į JAV antivokišką literatūrą, o J. Gabrys 1918 m. gegužę skubėjo raportuoti, kad gavę per JAV ambasadą telegramą protestuoti prieš vokiečių politiką Lietuvoje taip ir padarė [56]. Kartu spaudė ir suprati- mas, kad karą laimint Antantei, Lietuvos likimas priklausys nuo jos.

<sup>60</sup> „Journal“ rašė, kad pretendentas į karalius – penktas kaizerio sūnus, o žinia apie Lietuvos atkūrimą paskelbta kaizeriui ir Hindenburgui lankantis Vilniuje [381]; atrodo, žinia kelis mėnesius keliavo iš laikraščio į laikraštį, sakysim, Šveicarijos „La Liberté“, rašydamas apie Lietuvos atkūrimą, rėmėsi šaltiniais Amsterdame.

Tiesa, Antantė niekada nebuvo užmiršta. 1916 m. pabaigoje, matant, kad vokiečiai vis išsisukinėja, o ryšiai su jais nedaro garbės, J. Gabrys pasiūlė LIB išnaudoti britų korespondentą H. White. Šis žadėjo atstovaujamuose laikraščiuose teisinti lietuvių šliejimąsi prie vokiečių tuo, kad Rusija nieko nežada ir gali, jei to jai prireiks, perleisti Lietuvą Lenkijai. Nežinia, ar tai mėginta, bet svarstyklėms kryptant Antantės pusėn, vis didesnę grėsmę kėlė Lietuvos kaip provokiškos valstybės įvaizdis spaudoje. Jo stiprinimu rūpinosi rusai ir lenkai, o „peno“ pakišdavo su okupacinėm realijom turėjusios skaitytis LVT veiksmai (atsiradimo aplinkybės leido Antantės spaudai traktuoti ją kaip vokiečių žaisliuką). Ne nuostabu, kad žvelgiant iš Šveicarijos, situacija neatrodė optimistiška: atsiskyrus nuo Rusijos, tarp Antantės užtarėjų nerasta, Paryžiaus spauda, nors ir norėta užmokėti straipsnius, komunikatus ir visas išlaidas, buvo mums uždaryta. Į klausimus, kodėl taip daroma, prancūzų agentai atsakydavo: „dar laikas nepatogus, siena uždaryta, cenzūra nepraleidžia, politinės aplinkybės nepalankios“ ir panašiai teisindavosi [700, p. 179]. Iš pavienių „prisiskverbimų“ į kitataučių spaudą (kaip V. Bartuškos interviu Paryžiaus „Le Temps“ žurnalistui Ženevoje 1917 m. rudenį, kur kritikavo Antantės požiūrį į Lietuvą) buvo nedaug naudos. Kaip ir iš propagandos Antantės laikraščiuose sumanymo 1917 m. rugsėjį, kai, pasklidus žiniai apie vokiečių rengtą konferenciją Lietuvoje, pasirodė jos likimą analizavę straipsniai. J. Gabrys pasiūlė per jo pažįstamą „Le Temps“ žurnalistą Rivet'ą įdėti LIB komunikatus ir straipsnius apie Lietuvą šiame ir dar trijuose Paryžiaus laikraščiuose už 100 000 fr. Avansu Rivet'as reikalavo 20 000 fr., bet J. Gabrys su V. Bartuška nutarė siūlyti 10 000–15 000. Galutinai turėjo spręsti Loanos konferencija, bet paskubino kilęs susidomėjimas Baltijos šalimis pasaulio spaudoje ir, norint jį išnaudoti, ryžtasi sumokėti 20 000 fr.

V. Bartuška reikalavo, kad Rivet'as, pasirašydamas sutartį 100 000 fr., pažadėtų traktuoti Lietuvą atskirai nuo Lenkijos ir ginti jos nepriklausomybę, skirdamas jai nors vieną vedamąjį straipsnį (jį galėjo parūpinti LIB), o rašant apie Rytų Europą dažnai minėti Lietuvą ir naudoti LIB informaciją bei straipsnius. Bet po pasirašymo jis susiėmė su J. Gabriu dėl vykdymo – neradęs spalį ir lapkritį „Le Temps“ žadėtų publikacijų, bandė aiškintis su Ri-

vet'u, o J. Gabrys kliudė (įtampa tarp jų pasiekė tokį laipsnį, kad J. Gabrys necenzūriniais žodžiais reikalavo išveikti atšaukti V. Bartuška). LIB posėdyje lapkričio 24 d. kilo audra. V. Bartuška reikalavo nutraukti sutartį dar ir todėl, kad Rivet'as tarpininkavo Rusijai iš Prancūzijos gaunant milijardinę paskolą ir prancūzų spaudoje ragino pirkti jos lakštus. J. Gabrys įrodinėjo, kad metas netiko informacijos sklaidai ir protestavo prieš kontrakto nutraukimą, girdi, bus pakenkta Lietuvai, o Rivet'as su kaupu atidirbo 20 000 fr. avansą. Tačiau kiti nenusileido, ir V. Bartuška pasiūlė, kad Rivet'as už avansą atlygintų straipsniais leidiniuose „L'Echo de Paris“, „Le petit Journal“, „Gaulois“, „La petit Parisien“ ir „Le Temps“, tada LTT ir LIB neatsisakys sutarties. Bet iš to nieko neišėjo (nors šį reikalą LTT svarstė keturis kartus), tad V. Bartuška galėjo guosti sutaupęs 80 000 fr. [700, p. 146–8]

Tai neišsėmė pastangų palenkti Antantę. 1918 m. sausio 15 d. ambasadoriams įteikta nota dėl nepriklausomybės su dokumentais ir žemėlapiu. Vasario 9 d. V. Bartuška ir V. Daumantas įteikė britų atstovui Berne H. Rumboldui gruodžio 11 d. LT akto pirmą dalį su LTT komentarais, prašydami pripažinti Lietuvą ir padėti atsispirti prieš vokiečius. Deja, britų URM, net jos įsakymu H. Rumboltui pateikus informaciją apie Vasario 16 d. aktą ir savo nuomonę, kad lietuviai visais būdais stengiasi išvengti aneksijos, pareiškė, jog vokiečių siekiai Rytuose bus peržiūrėti Taikos konferencijoje; jais pasekė italai ir amerikiečiai; santūrus liko ir prancūzai [987, p. 141–3]. Ne veltui S. Šalkauskas dūsavo, kad Antantė *įniršusi prieš lietuvius. Matyti bent iš to, kad Journal de Geneve pasibjaurėja ištarti net Lietuvos vardą* ir kad po jos pergalės bus sunku *išsiteisinti* [513]; be to, labiau girdėjo lenkų balsą.

Šie nuo įsikūrimo sekė LIB (1915 m. laikraštis „Nowa Gazeta“ analizavo jo veiklą ir įtaką Prancūzijoje, išgyvendamas, kad kitataučiai rašo apie lietuvius, ignoruodami *vidurinius Lenkijos santykius ir tiki aklai, ką jai praneša LIB* [835]). J. Gabrys, tą žinodamas, mokėjo išnaudoti, pavyzdys būtų jo 1917 m. federacinės lietuvių–ukrainiečių valstybės idėja. Ją siūlė vokiečiams (kaip didelę antilenkišką valstybę) ir Antantei (barjerą prieš vokiečius), sujungdino lenkus bei Antantę, *net prancūzai puolė lenkus, kam jie taip imperialistiškai elgiasi su lietuviais, o į Šveicariją atvyko kažkoks lenkų pasiuntinys tartis su lietuviais* [700, p. 212].

Lenkai nepraleisdavo progos apjuodinti J. Gabrio prieš Antantę, tuo labiau kad jų galimybės buvo didesnės, o palankia visuomenės nuomone užsieny rūpinosi nuo Žečpospolitos išdraskymo [950]. Prasidėjus karui pajutę nepriklausomybės šansą jie steigė komitetus užsienyje (kaip „Pro Polonia“ Romoje) ir ėmėsi intensyvios propagandinės veiklos, tam naudodami periodinius leidinius – „Moniteur Polonais“, „Polnische Blätter“ Berlyne, „Polonia“ Paryžiuje ir „Poland“ Anglijoje. Turėdami lėšų jie galėjo veikti prancūzų, šveicarų ir iš dalies anglų spaudą bei mokėti žymiems žurnalistams, kad tie, naudodamiesi tik jų informacija, gintų siekį kurti didžiąją Lenkija kaip barjerą tarp Vokietijos ir Rusijos. Sutartinai dirbo jų politikai Rusijoje ir Vokietijoje bei atstovai Antantės sostinėse, pvz., R. Dmowski Paryžiuje ir Londone, palenkęs lenkų pusėn žymius to meto politikus – K. Clemenceau, britų ministrą pirmininką lordą E. Grey ir lordą E. Cecilį. Grey kalbėdamas parlamente apie pavergtas tautas nepaminėjo Lietuvos, o Cecilis, šaipydamasis iš vokiečių planų Lietuvoje, sakė, kad reikėtų mažiausiai dešimties jų profesorių įrodyti Suvalkų gubernijoje esant lietuvių [700, p. 133].

Priešprieša sustiprėjo paskelbus Lenkijos karalystės atkūrimą, nes lietuvių atkaklumas kirtosi ne tik su jų planuotos valstybės ribomis, bet ir veiksmais. Nesantaikos akmeniu tapo lenkų iš vokiečių kaulytos Vilniaus ir Suvalkų gubernijos<sup>61</sup> bei siekis gauti išėjimą prie Baltijos jūros per Lietuvą. J. Gabriui iš vokiečių sužinojus ir Rusijos ir Prancūzijos ambasadų patvirtintas tokias lenkų pretenzijas, protestuota LTT vardu, girdi, lietuviai neperleis jokio žemės gabalėlio iš *buvusios LDK*, o dėl išėjimo prie jūros nutarta siųsti spaudai protestą [700, p. 148]. Atremti lenkų pretenzijoms V. Bartuškaį pavesta parašyti studiją apie Suvalkų, o J. Purickiui – Gardino gubernijas. Abi jos buvo išleistos viena knyga [700, p. 202]. LIB teko reaguoti ir į straipsnius Antantės spaudoje, kur Lietuva pristatinėta kaip integrali Lenkijos dalis.

Vėliau V. Bartuška svarbiausiais lenkų talkininkais įvardijo prof. Brüknerį iš Berlyno, „Journal de Geneve“ redaktorių W. Martiną, čia straipsnius skelbusį admiralą Bienaime ir žurnalistą Muret'ą,

<sup>61</sup> Garsiausia jų propagandine akcija buvo 44 Vilniaus veikėjų laiškas vokiečiams prašant pavesti miestą lenkams.

laikraščio „Paris-Midi“ bendradarbį M. Leblondą. Tai prieš juos ir kitus *į puolimą linkusius pradėjome savo organe „Pro Lituania“ žūtūbūtinę kovą straipsniais, demaskuojančiais jų veidmainystę ir istorinių žinių stoką apie Lietuvą. Tai darėme komunikatais, protestais ir taip jau gausinga apie Lietuvą literatūra* [700, p. 244]. Deja, jėgų skirtumas teleido vytiis lenkus ir reaguoti dažniausiai tik LIB leidi- niuose. 1916 m. prof. L. Janowskis, „Gazette de Lausanne“ pole- mizavęs su A. Viskanta, galop išleido brošiūrą „La theories neo-lithuaniennes et la verite historique“, o A. Viskanta tegalėjo atsakyti „Pro Lituania“ [61]. Straipsnyje „Lenkijos spaudos ataka prieš Lietuvą“ J. Gabrys kritikavo M. Leblondą ir kitus antilietu- viškai nusiteikusius prancūzų publicistus. Reaguodamas į 1917 m. pavasarį M. Leblondo laikraščiuose „Paris-Midi“ ir „Le Sicle“ iš- keltą klausimą, ar yra lietuvių tauta, ir teiginį, kad Lietuva visuo- met priklausė Lenkijai, o lietuvių separatizmas – inspiruojamas vokiečių, J. Gabrys rėmėsi istorija – Vytauto separatizmu ir kad dėl jo mirties kalti lenkai, Jonušo Radvilos siekiu atsiskirti nuo anarchijoje skendėjusios Lenkijos XVII a., ir kitom didikų pastan- gom. Kartu jis kritikavo M. Leblondo lietuvių kultūros neišmany- mą, remdamasis statistika, kad Lenkijoje raštingų buvo 34,7 proc., o Lietuvoje – 52 proc. Išgirdus apie 1917 m. pradžioje Londono lenkų konferencijos parengtą Didžiosios Lenkijos projektą, įtrau- kiant ir Lietuvą, atsiliepta straipsniu „Pro Lituania“, siūlant An- tantei pripažinti Lietuvą (kaip ir Lenkiją) nepriklausoma valstybe.

Tačiau lenkai atkakliai laikėsi 1917 m. gegužės 19–22 d. par- tijų susitikime parengtos lenkų–lietuvių platformos, kur pasisaky- ta už uniją (tik socialistai reikalavo, kad tai spręstų Varšuvos ir Vilniaus seimai). Jie zondavo LTT nusiteikimą, bet šiai atsisakius pareikšti nuomonę dėl susijungimo ir pareikalavus nutraukti len- kinimą *bažnyčiai ir mokyklai padedant*, Lenkijos Valstybės Taryba slaptame susirinkime nutarė, kad Lenkija pasisako prieš buvusių LDK žemių atitekimą Vokietijai, reikalauja teisės dalyvauti spren- džiant jų likimą ir pasilieka teisę atnaujinti uniją, antraip sieks atskirti nuo Lietuvos lenkų gyvenamas žemes [700, p. 251]. Amži- ninkų teigimu, lietuviams laikantis savo, lenkų propaganda, prad- edant 1917 m. vasara, stojo piestu kaip niekada. V. Bartuška pateikia tik vieną pavyzdį. Berlyne W. Feldmanno leistame ir

L. Maliszewskio redaguotame lenkų leidinyje įdėtą prof. Brücknerio straipsnį „Neue Literatur über Litauen“, kuris tebuvo *už keletą šimtukų jo vardo piktnaudojimas ir begėdiškas Lietuvos adresu paleistas šmeižtas, kad perspėtų prancūzus nepasitikėti lietuviais* (beje, jis vadino „Pro Lituania“ *pasakų ir neįtikinančių dalykų rinkiniu, pašvęstu vien prancūzams apgaudinėti*) ir įtikinti vokiečius, kad lietuviai – didžiausi jų priešai. Atsakydamas V. Bartuška „Pro Lituania“ kritikavo profesoriaus naudotą statistiką ir kaltino, kad, būdamas žydas, nesirūpina savais. Reaguodamas į Brücknerio teiginį, kad lietuvių kalba neturtinga, V. Bartuška patarė pasiskaityti kalbininko F. Fortunatovo, teigusio, kad už lietuvių kalbą turtingesnė tik anglų, I. Kanto ir kitų mokslininkų darbus; dar V. Bartuška parašė keletą straipsnių apie JAV lietuvius ir jų atsiskyrimo nuo lenkų priežastis [700, p. 253].

Kitas kovos etapas, šįkart lenkų, ukrainiečių ir lietuvių dėl sienų, kilo po Lietuvos Brastos taikos. Lietuviai sudarė propagandinio bendradarbiavimo prieš lenkus sutartį su ukrainiečių biuru Šveicarijoje ir planavo minėtą Lietuvos–Ukrainos federaciją. 1918 m. vasario 26 d. lenkų biurui Berne paskelbus komunikatą „Les polonais de la Lituanie“, LIB atsiliepė su „La Lituanie et la Pologne“, nurodęs, kad lenkų pateikiamas skaičius – 70 proc. lenkų kai kuriose ginčytinose apskrityse – neteisingas, jų siekis prisijungti kai kurias teritorijas su Vilniumi nepateisinamas nei istoriniais, nei etnografiniais duomenimis, o naudotis *argumentu, kad, jeigu Lietuva nepanorėtų dėtis prie Lenkijos, tai Lenkija ieškos sau kompensacijų – gali tik maži vaikai ir tie argumentai atrodo labai komiški, kai ieškoma svetimoj šaly simpatijų* [700, p. 245–7].

J. Gabrys parašė atvirą laišką „Journal de Geneve“ redaktoriui dėl jo išvedžiojimų apie Lenkijos išėjimą prie jūros ir Vilniaus lenkiškumą, įrodinėdamas, kad Gardine ir Vilniuje lenkų (ir tik imigrantų) – 5 procentai, reagavo ir į Bienaime straipsnį 1918 m. kovo 10 d. „Victoire“ numeryje. Atsiliepdamas į lietuvių veikėjų kaltinimą provokiškumu, išvadino Rusijos lenkų veikėjus prorusiškais Antantės kazokais, o Vokietijos – vokiečių bernais. „Journal de Geneve“ J. Gabrys rašė dėl E. M. Privat'o straipsnio „Le politique polonaise“, kritikuodamas teiginius, kad Lietuva – rytinė Lenkijos provincija, ir primindamas, jog dėl to, kad Vengrija ir Austrija sudarė

vieną valstybę, Vengrija nevardinama pietine Austrijos provincija; polemizavo ir su „Courier de Geneve“, „La Liberté de Fribourg“, kurie pataikavo Puzinos (vadinusio save lietuviu, o tikrumoje buvusio lenkų pakaliku) išvedžiojimams, nudažytiems lenkų biuro Berne informacijų, bet neįdėjo Lietuvos Tarybos Šveicarijой atsakymo [700, p. 256]. LIB išleido komunikatą apie vyskupo J. Karoso atsisakymą dalyvauti Lenkijos „viešpačių“ rūmuose ir paneigė „Polonia“ tvirtinimą, kad lietuviai atsisakė Suvalkų pietų Lenkijos naudai, akcentuodamas, kad lietuvių apgyvendinta Suvalkų gubernija visada buvo Lietuvos dalis, išskyrus metą, kai Napoleono buvo prijungta prie Varšuvos kunigaikštystės.

Svarbi priešpriešos su lenkais arena buvo ir Vatikanas. Lenkai stengėsi, kad su Lietuva susijusi informacija patektų popiežiumi jų perkošta [700, p. 260]. Lietuviai čia ilgus metus teturėjo vieną atstovą – Šv. Stanislovo bažnyčios rektorių K. Prapuolenį. Tai buvo neeilinio talento žmogus, istorikas ir valstybės veikėjas, iškalbingas oratorius ir gabus diplomatas, anot jo, iš pradžių Romoje *lenkų purvais apmėtytas, kaip tik žmogų apmėtyti galima*. Per trejus metus išmokęs itališkai jis ėmė rašyti į laikraštį „La Vera Roma“, bet lenkų, suerzintų jo teiginio „Pro Lituania“, jog lietuviai – ne lenkai, pastangomis 1916 m. vasarą Vatikanas redaktoriui uždraudė dėti jo straipsnius [400, p. 64]. Į *žydiškai-masoniškus* laikraščius negalėjo nerašyti, o katalikiškiems neturėjo pinigų. Atvykęs M. Yčas mėgino rasti kitą kelią – suvedė K. Prapuolenį su ispanų ir italų laikraščių bendradarbe, planuodamas metus mokėti jai po 100 fr. kas mėnesį ir po 25 už straipsnį, kuriems K. Prapuolenis parūpins medžiagos ar pats parašys į „L’Observer Romano“, „Civilita Catholica“ ir kitur. K. Prapuolenis įkalbėjo sutarti tik trims mėnesiams ir neapsiriko – per juos žurnalistė teparašė žinutes apie M. Yčo, V. Bartuškos ir K. Olšausko apsilankymus Vatikane, o dar jis išsi-aiškino, jog ji ne ispanė, kaip buvo pristatyta M. Yčui, o rusiškai ir vokiškai mokanti žydė [400, p. 243]. Matyt, tai sukėlė įtarimų ir jos paslaugų atsisakyta.

K. Prapuolenis vėl liko vienas, o rasti pagalbininko nepavyko, nors reikėjo pasipriešinti lenkams kovojant už religinius reikalus Lietuvoje, ypač Vilnijoje, rūpėjo ir popiežiaus įtaka Taikos kongrese. Iš K. Prapuolenio tikėtasi, kad su išėivių parama pasirūpins

vyskupu lietuviu išėviamis, tik tai buvo ne jo jėgoms, dėl lenkų pastangų *jo balsu neklausė Vatikano sferos* [700, p. 262]. Negalėjo padėti ir LIB, nors, remdamas jo siekį gauti lietuviams Šv. Stanislovo bažnyčia, išleido ir nusiuntė popiežiui K. Prapuolenio parengtą bažnyčios apžvalgą su Lietuvos teises į ją įrodančiais juridiniais argumentais. 1917 m. K. Prapuolenis vėl prasibrovė į italų laikraščius, nors kai kurie reikalavo derinti medžiagą su Vatikanu [400, p. 339]. Vėliau tapo prieinami ir Vatikano leidiniai. Tam padėjo išėvių pinigai, jų dėka 1918 m. K. Prapuoleniui pavyko išspausdinti 116 didesnių ir mažesnių straipsnių *Romos laikraščiuose*: „*Tempo*“, „*Pofrolo Romano*“, „*L’Observatore Romano*“, „*Fronte Intermo*“, „*Corriere d’Italia*“, „*Ecomista d’Italia*“, „*La Russia Nuova*“ ir dar viename *Florencijos laikraštyje* „*Il Nuova Giornale*“. Kaip vienam žmogui, K. Prapuolenio galva, to buvo užtektinai [84].

LIB ir kitų lietuvių žygiai į Vatikaną suaktyvėjo 1916 m., prašant iš popiežiaus Lietuvai dienos aukų rinkimui, kokias jis skyrė kitoms tautoms. Anot V. Bartuškos, idėja gimė kalbantis su kunigais Lietuvoje. Dėl jos pirmas laišku kreipėsi J. Gabrys, vėliau – audienciją gavęs M. Yčas<sup>62</sup>, bet jo pagarsinta žinia, kad popiežius dieną skirs, pasirodė netiksli. Liepą į Vatikaną atvykęs V. Bartuška spėjo, kad pakenkė lenkai ir, vengdamas prolenkiškos popiežiaus aplinkos, su K. Prapuoleniu išsirūpino audienciją per Rusijos pasiuntinį, bet iškart pajuto, kad lenkų nesnausta, nes popiežius pirmiausia pasmalsavo, kaip M. Yčas *sugyvena su bažnyčia*. V. Bartuška paaiškino, jog šis – tikintis protestantas ir nepriešiškas katalikams. Įteikęs Lietuvos kunigų pagalbos prašymą, išgirdo, kad popiežius tik žadėjo šelpiti lietuvius, nes jų *reikalai jungiasi su lenkų dalykais. Pasaulis nemoka jų atskirti*. Tada V. Bartuška perėjo į puolimą – išdėstė padėtį Lietuvoje, ypač apie lenkų elgesį su lietuviiais, jų žemių savinimąsi, propagandos *varymą* Vilniaus ir Gardino gubernijose. Regis, iškalbos jam užteko ir, pamatęs, kad popiežiui tai nauja bei jį liūdina, kirto drastiškai, girdi, lenkai nori lietuvius *nutautinti, rusai surusinti ir supravoslavinti, vokiečiai sugeramanizuoti*. Šimtus tūkstančių pabėgėlių globoja *kunigaikštystės Tatanos vardu įsteigta draugija* ir kunigai bijo, kad po karo jie grįš

<sup>62</sup> Reformatui M. Yčiui patekti pas popiežių padėjo Rusijos pasiuntinys, nes rusams tiko LD kaip antilenkiška akcija [987, p. 100].



simpatizuodami *ortodoksų tikybai. Tą padėtį gal panorės dar išnaudoti Lietuvos bedieviai, diskredituodami katalikus apsileidimu.*

Tai padėjo – popiežius liepė perduoti Lietuvos vyskupams, kad kreiptųsi į jį laišku dėl LD. V. Bartuška su K. Prapuolieniu puolė rašyti vyskupams A. Karosui ir Pr. Karevičiui, o K. Prapuolienis pranešė Stephani agentūrai. Naujieną perspausdino JAV, Rusijos ir Lietuvos laikraščiai [700, p. 73–4], bet galutinis LD gavimas užsitęsė, nes vyskupai tylėjo. 1917 m. sausio 12 d. laišką popiežiui dėl LD pasiuntė LTT ir „Lituania“. Nesnaudė ir lenkai – jų komitetas Šveicarijoje Vatikanui teigė, kad šelpia ir lietuvius, o spaudai ir agentūroms teiktos žinios prieštaravo lietuvių žodžiams, jog taip nėra. Galop vasario pabaigoje tašką padėjo K. Olšauskas. Kai popiežius per audienciją pareiškė vis laukiąs vyskupų laišką, šis gan išūliai atrėžė, kad jei tie nesiskubina, badaujanti Lietuva nekalta. Tai *sugraudino šv. Tėvo širdį ir dienos klausimas tapo galutinai išspręstas*: vasario 10 d. Vatikano sekretorius nusiuntė laišką vyskupui Pr. Karevičiui. Amžininkams tai tapo švente, girdi, taip Lietuva *šv. Tėvo aktu buvo tarsi amžiams atskirta nuo Lenkijos, ir visų unijų surūdiję grandiniai subyrėjo* [700, p. 105].

Šveicarijoje buvo sudarytas Vykdomasis lietuvių komitetas aukoms pasaulio bažnyčiose rinkti su pirmininku K. Olšausku ir garbės nariais – Loanos–Genevos vyskupu ir kitais. Vyskupo Pr. Karevičius paprašyta pasirašyti atsišaukimą į pasaulio vyskupus; nutarta atsišaukimais kreiptis į žydus bei protestantus<sup>63</sup> ir skirti bent 10 000 fr. informacijos sklaidai per agentūras, spaudą, brošiūras ir t. t.<sup>64</sup> (tai pavesta LIB); buvo pasamdytos penkios sekretorės, ekspeditoriai, keli vertėjai. Nutarus šalių sostinėse steigti draugijas LD propagandai, K. Olšauskas apsiėmė vykti į Prancūziją ir Ispaniją, V. Bartuška – Angliją ir Aziją, J. Purickis – Austriją, V. Daumantas – Italiją, A. Steponaitis – Vokietiją (tiesa, gyvenimas pakoregavo maršrutus) bei pasirūpinti atsišaukimų platinimu (anglų ir vokiečių kalba išspausdinta po 30 000 egz., prancūzų – 50 000,

<sup>63</sup> Prieš buvo V. Bartuška, jo galva, šešiams žmonėms užteko rūpesčių ir su katalikais; gal dėl to atsišaukimas nepasirodė.

<sup>64</sup> Specialiai LD nutarta išleisti brošiūrą apie Lietuvos vargus prancūziškai ir angliškai, parengti laiškus privatiems asmenims, turtuoliams bei organizacijoms; šioj srity buvo šiek tiek pelnyta, bet vėliau paaiškėjo, kad iš to bus daugiau vargo negu naudos, tad jų atsisakyta.

ispanų – 10 000, olandų ir portugalų – po 2000, dar ketinta leisti čekų, vengrų, lietuvių, lenkų ir švedų kalbomis [373, l. 10]), bet susidurta su kliūtim. Prancūzijoje atsišaukimai galėjo įstrigti cenzūroje 5–6 savaites, bet Marsely J. Purickio pastangomis ir laidavus rusų konsului, cenzūra nusileido (rusų diplomatams padedant išvengta ir anglų cenzūros). Siuntiniai į Austriją pragulėjo pasiuntinybėje du mėnesius, Italijon siūsti ryšuliai rasti Romos geležinkelio stotyje jau po LD, teko iš naujo prašyti italų vyskupų rengti aukų rinkimą. Geriau pasisėkė siuntiniams į Aziją, Australiją, Vokietiją, Lenkiją, Balkanų šalis, Lietuvą.

Iš emisarų veikliausias buvo K. Olšauskas, Ispanijoje, padedant lietuvių komitetui Barselonoje, išsiuntęs atsišaukimus į JAV, pasirūpinęs jų spausdinimu ir siuntimu vietos vyskupams. Su parlamentaro Balbe de Galar'o pagalba bandė užsitikrinti karaliaus paramą, bet negavo audiencijos; teko pasitenkinti per karaliaus sekretorių siūstu prašymu paskelbti Lietuvai rinkliavą per RK ir vizitais pas Ispanijos bei Portugalijos vyskupus. Prasčiau ėjosi Prancūzijoje, nors pirmas vizitas pas Rusijos ambasadorių baigėsi sėkmingai (šis žadėjo padėti). Užtat antrasis tapo pranašiškas – Paryžiaus kardinolas Amette pareiškė bijąs, kad aukos teks vokiečiams. Vėliau sutiko rengti kolektą, jei K. Olšauskas gaus leidimą iš ministro pirmininko Ribot'o, bet delegatui nepavyko patekti pas jį. Nepasisėkė suorganizuoti ir lietuvių–prancūzų draugijos, nes atsisakė kviesti žymūs prancūzai, pvz., Renė Bazinas, ėmęs klausinėti apie santykius su lenkais ir užsipuolęs dėl lietuvių separatizmo. Akademijos senatorius Lamy irgi atsisakė, ne ką pešta iš kairiųjų veikėjų. Vienas sutiko prisidėti, jei jam įrodys, jog lietuviai kada nors buvo nepatenkinti unija. Nors K. Olšauskas ir sudarė LD komitetą, iš jo nebuvo naudos, kaip ir iš dar vieno susitikimo su kardinolu Amette. Nieko nedavė ir prezidento R. Poincare pažadas pasitarti su ministrais dėl prašymo paveikti RK, kad rengtų LD. K. Olšauskui teliko guostis, kad su rašytojo ir poeto Masade'o pagalba paskelbė daug straipsnių Paryžiaus spaudoje, susipažino su nemažai žurnalistų. Ir konstatuoti, kad lenkai nesnaudžia, kenkdami LD.

Geriau sekėsi A. Steponaičiui Vokietijoje, nes padėjo URM ir veik visi vyskupai, katalikų spauda įdėjo atsišaukimą, o dalis ir

ragino aukoti. Su Vokietijos valdžios pagalba jis pasiuntė laiškus Lenkijos, Austrijos ir Balkanų vyskupams. Su keliais Prancūzijos vyskupais susitiko J. Purickis, aplankė nemažai redakcijų, kurios sutiko išspausdinti sutrumpintą atsišaukimą. Keletą vyskupų ir keliolika redakcijų vokiškoje Šveicarijos dalyje aplankė V. Bartuška.

Ūmai galvos skausmu tapo vysk. Pr. Karevičius, kurio parašą, nesulaukęs iš jo žinios, komitetas padėjo po atsišaukimu į vyskupus, viliantis, kad šis pritaris. Tačiau galop gautas jo laiškas buvo pilnas priekaištų. Komitetas nutarė, kad kalti vokiečiai, kurie, kaip sužinojo iš Rusijos ir Ispanijos ambasadų, neleido jam vykti į Lozaną ir kreiptis į pasaulio vyskupus. Be to, per vėlai susigriebė, kad atsišaukime minėtos Prūsijos Lietuvos vietovės ir dėl žiaurumų kaltinta ne tik rusų, bet ir vokiečių armija. Gautomis žiniomis Oberostas ir URM ragino vyskupą pataisyti atsišaukimą, tad komitetas nesutiko su jo reikalavimu vėl siųsti atsišaukimus į vyskupus ir protestavo, kad šis jų rašytą pavadino *paprasčiausiais atsišaukimėliais – proklamacijomis* [700, p. 113]. Deja, Pr. Karevičiaus laiškas sukliudė aukų siuntimą į Šveicariją (juo aiškintas nutrūkęs aukų plaukimas iš Italijos), anglai teisinosi baime, kad jomis pasinaudos vokiečiai. Tačiau LD labiau vertinta ne tiek dėl aukų (surinkta apie 200 000 dol.), kiek dėl propagandinio efekto bei kaip proga pagarsinti Lietuvos vardą (komitetas gavo laiškų ir iš Afrikos negrų, ir iš Okeanijos) [986, p. 45].

Vatikane kautasi ir už lietuvių religines teises, ypač Vilniuje, ir dėl lietuvių vyskupo. Apie tai ir nepasitenkinimą polonizacine vyskupijos valdytojo Michalkevičiaus veikla 1915 m. balandį su monsinjoru E. Pacelli Vatikano Valstybės sekretoriato kalbėjosi memorandumu apie lietuvių katalikų būklę apsiginklavęs J. Gabrys. E. Pacelli prieštaravo, bet nusileido, išgirdęs, jog Rusija tam pritarė. Tiesa, bandė atsigriebti, priminęs, kad J. Gabrio išleista K. Prapuolenio knyga antikatalikiška, o šis atkirto, kad jei taip, tai tokia lenkų veikla lenkinant lietuvius. Prikirto J. Gabriui ir straipsnius „Annales“ [977, p. 51], bet jam tai buvo lyg vanduo nuo žąsies. Po to į Vatikaną atkeliavo LIB memorandumai apie Lietuvos katalikų bažnyčios likimą ir antilietuviškus K. Michalkevičiaus darbus su prašymu sukurti Lietuvos arkivyskupiją ir skirti vyskupu mokantį lietuviškai. Kardinalui P. Gaspari atsakius, jog nėra galimybės, LTT nusiuntė

laišką popiežiui su 44 lenkų memorandumu Vokietijos kancleriui (tarp pasirašiusių buvo ir Michalkevičius) [700, p. 143]. LIB protestavo prieš lenkų skyrimą vyskupais Minske ir Seinuose, o 1917 m. gegužį nusiuntė popiežiui notą dėl Lietuvos nepriklausomybės. Aštunto 1917 m. „Pro Lituania“ numerio įžanginiame straipsnyje pažymėta, kad popiežius rašte apie mažųjų tautų likimą paminėjęs Armėniją pamiršo Lietuvą, o vokiečiams paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, LIB prašė popiežiaus ją pripažinti ir palaiminti, bet atsakymo nesulaukė.

J. Gabrys Vatikanui buvo lyg kaulas gerklėje. Kai 1917 m. vasaros pabaigoje K. Olšauskas ir J. Purickis Miunchene pasiskundė kardinolui E. Pacelli, kad Vatikanas neprisileidžia lietuvių, šis atsiminė K. Prapuolenio knygą. Anot jo, Vatikanas baiminosi nacionalinės lietuvių bažnyčios (beje, jis prašė atsiųsti LIB ir LTT raštus, kuriais puolama Jo Šventenybė) [700, p. 155]. Nesnaudė ir lenkai, skundę Vatikane lietuvių kunigus Šveicarijoje, girdi, negrįžta tėvynėn, tik politikuoja, ir vis taikė užbėgti už akių į spaudą besibraunančiam K. Prapuoleniui [507]. Kliuvo J. Gabrio politika Vatikano atžvilgiu ir LVT nariams – 1918 m. konferencijoje Berne J. Petrulis teigė, kad LTT protestai Vatikanui darė blogą įspūdį Vilniuje, tad kunigai prašė *nusidėti nepripildant, negu perpildant*. J. Gabrys atkirto, kad ir taip *daroma atsargiai, diplomatiškai. Mes aplamai esame apsileidę, nedirgūs*, – ir rėmėsi kitataučio kunigo nusistebėjimu, kad lietuviai po tiek lenkų skriaudų dar lieka katalikais [700, p. 222]. Taip vertinta tada, galima ir dabar, bet K. Prapuolenio ir LIB aktyvumas, kad ir sunkiai, pramynė takelius į Vatikaną, kuriais lengviau buvo eiti atsikūrusios Lietuvos diplomatams po 1918 m.

\* \* \*

*Asmeninė J. Gabrio informacinė kova.* J. Gabrys intensyviai grūmėsi ir vidinėje informacinėje kovoje tiek su oponentais JAV, tiek Europoje, kur didžiausias priešas buvo irgi į išeivių paramą pretendavęs A. Viskanta. Dėl karo Šveicarijoje įstrigęs tris kartus mokslų daktaras tapo J. Gabrio galvos skausmu ir dėl jo paties kaltės, nes 1915 m. atkalbėjo kunigą, vargo prispaustą, nuo kelionės Romon

darbo ieškoti. Anot šio, liko, nes tik jo, J. Gabrio ir K. Prapuolenio straipsniai tilpo kitataučių spaudoje ir *vienas mažmožis friburgiečių „Vaterlandie“ [...] O dabar kaip tik proga būtų rašyti apie mūsų kraštą, nes vokiečiai yra tenai ir kiekvienam laikraščius skaitančiam žingeidu perskaityti apie tas vietas, kur karė savo baisybes skleidžia* [27].

JAV lietuviai svajoto, kad „šveicarai“ išsitemks vienoje valtelėje, bet ji pasirodė ankšta kapitonais save mačiusiems J. Gabriui ir A. Viskantai. Tik laiko klausimas buvo, kuris kurį išstums, nuo tos akimirkos, kai, paklusę TT raginimui organizuoti informacinę veiklą, 1915 m. balandį Ženevoje susitikę J. Gabrys, K. Prapuolenis ir A. Viskanta sutarė toliau leisti „Pro Lituania“, siųsti informacinius biuletenius spaudai ir organizuoti Paryžiuje, Londone, Ženevoje, Romoje bei kitur komitetus nukentėjusiems nuo karo šelpti. Vėliau, matydamas, kad LIB biudžetą sudaro 25 000 fr., o J. Gabrys nieko neveikia ir plačiai gyvena, A. Viskanta parašė TT, kad reikia į LIB skirti du asmenis darbui suaktyvinti ir kontroliuoti J. Gabrių. Šio tvirtinimu, tai nuteikė kitus perimti LIB bei TT pinigus. Maža to, A. Viskanta su TT pritarimu ir pažadu remti pradėjo rašyti į laikraščius „Gazette de Lausanna“, „Journal de Geneve“, „Courier de Geneva“, Friburgo „Liberte“ ir kitus [499].

Anot A. Viskantos, jis kitų nekurstė, atvirkščiai – J. Gabriui įžeidus J. Purickį, šis pasiūlė rašyti kolektyvinį laišką TT, perimti informacinę veiklą, o jį padaryti LIB vedėju. Nors spyrėsi, jog užteks papildyti biurą dviem nariais, privertė parengti laiško projektą, tik trijulei pasirodė, kad jame per mažai kaltinimų. J. Purickis paruošė kitą, bet A. Viskanta atmetė jį dėl neteisingų kaltinimų. Kai TT pranešė pritarianti dviejų narių įtraukimui į LIB, J. Purickis spaudė kartu reikalauti pašalinti J. Gabrių. A. Viskantai nesutikus, įtūžęs pagrasino išstoti iš jo sukurto Generalinio komiteto. Nesutarimams spręsti siūlyta steigti bendriją, o V. Daumantas ragino už paslapties neišsaugojimą bausti mirtimi. Jį palaikė J. Purickis, bet pasipriešino A. Viskanta. 1915 m. pabaigoje, atvykus Lietuvių komiteto įgaliotiniui Stasiui Šalkauskui, pas šį susirinkę friburgiečiai reikalavo iš A. Viskantos pasakyti, ką mano apie J. Gabrių, bet šis, nors kalbėjo blogai, ragino palikti J. Gabrių LIB vedėju ir tepri-dėti du narius. Perkirsti Gordijaus mazgą TT atsiuntė J. Žilių, bet

šis tiek laimėjo, jog friburgiečiai susipyko – V. Daumantas ir A. Steponaitis reikalavo, kad į LIB įeitų visi keturi, kiti nesutiko. Tačiau J. Žilius nenusileido, ir nors kaip J. Gabrys siuto, 1916 m. vasarį LIB sekretoriumi tapo J. Purickis, o A. Viskanta – išdininku.

J. Gabriui tai buvo paskutinis lašas – leisti A. Viskantai įkišti ranką į savo kišenę... Ir taip dėl šio laišku TT nesiskubino siųsti 1915 m. TF skirtų 2000 dol., kurių reikėjo kaip oro, nes 1916 m. pradžioje LIB leidinius spausdinusi spaustuvė grasino nutraukti darbus [4]. Kad išjudintų TT, J. Gabrys parašė sutinkąs su dviejų narių įtraukimu, bet, matyt, vylėsi, kad susisiekiama su JAV sunkumai palaidos šią idėją. Mat jam taip pavyko atsigtinti nuo finansų patikrinimo – TF reviziją pavedė Londone gyvenusiam kun. K. Matulaičiui, o šis, negalėdamas nusigauti iki Šveicarijos, peradresavo įgaliojimą A. Steponaičiui, bet J. Gabrys vis nerado laiko surinkti dokumentų...

J. Gabrys suvokė, kad nėra ko gaišti, juoba, iškart po A. Viskantos išrinkimo vyrai susikirto, kieno vardu TT siųs pinigus rengtai knygai apie Lietuvą. A. Viskanta buvo įsitikinęs, kad jo, kaip išdininko, bet J. Gabriui pavyko pasiekti, kad A. Steponaičio. Anot A. Viskantos, taip buvo sulaužytas parlamentizmas ir *anarchija paėmė viršų* [508]<sup>65</sup>. Be to, J. Gabrys pasirūpino patraukti savo pusėn friburgiečius, o tada ėmėsi A. Viskantos ir savo įvaizdžio TT akyse. Tikras darbymetis buvo 1916 m. kovas, kai bombardavo laiškais TT. Girdi, negalys ištrūkti iš Europos<sup>66</sup>, nes *kas momentas gali prasidėti taikos derybos* ir džiaugėsi, kad dėl jo raportų Rokfelelio fondas žada Lietuvai tris keturis milijonus fr. O „*Pro Lituania*“ labai skaitoma ir daugumos laikraščių cituojama ir vis „nesuprato“, kodėl jam nesiunčia pinigų. Antraip uždarys LIB, nes turi 8000 frankų skolos [64].

<sup>65</sup> Neblogai tą metą pavaizdavo S. Šalkauskis, girdi, kiekvienas kunigas, išskyrus gal I. Česaitį, buvo „egzempliorius“. Visi kariavo prieš visus ir sutaikyti jis sumanė „Krikščioniškosios politikos bendriją“, kurios tikslas bus parengti *teoretiskąjį bei praktiskąjį programą krikščioniškajai katalikų politikai vykinti Lietuvoje* su dviem lyderiais – A. Viskanta ir J. Purickiu [509].

<sup>66</sup> 1915 m. pabaigoje M. Yčas telegrafavo, kad Lietuvių komitetas siunčia į JAV J. Gabri su įgaliojimais rinkti pinigus [371, l. 49]. Matyt, J. Gabrys vylėsi paimti Niujorko banke jam skirtus 2000 dol., bet TT atkirto, kad galės tik papildęs LIB [24]. Tai atvėsinio jo ūpą leistas per vokiečių povandeniniais laivais knibždančius vandenius. Tiesa, A. Viskanta tvirtino iš S. Šalkauskio sužinojęs, kad per jį Lietuvių komitetas atsiėmė iš J. Gabri įgaliojimą rinkti aukas [71].

Tik išsiuntęs laišką, kitądien vėl virpino stygą. Atseit ir ši gali konfiskuoti prancūzai, rašė apie Rokfelerio fondą, pridėdamas, kad rūpinasi gauti pašalpą Lietuvai atskirai nuo lenkų ir ragino skelbti, kad atvyks į JAV, jei nepasiseks su Rokfelerio fondu. Teliko gauti porą milijonų iš JAV turtuolių, o kad netrukdytų anglai, teigė veikiąs *per savo ryšius Anglijoje* ir pasiuntęs telegramą M. Yčui irgi spausti anglus. Taip pat mokė TT, pasiremiant raporto Rokfelerio fondui kopija, siųsti delegatus pas turtuolį ir kitus milijonierius, RK pirmininką. Šių ir kitų darbų sąrašą baigė padejavimu, kad kur dursi, visur trumpa: *rašiau, telegrafavau, kad nepaliktumėte LIB be paramos*, o 2000 dol. kaip nebuvo, taip nebuvo. Ir negalėjo leisti knygos...[65]

Dar penkios dienos ir J. Gabrys su J. Žiliaus pagalba „randa“ kaltininką – A. Viskantą, *iš pavydo plyšta*, o dar *begėdiškai prie manęs gerinosi ir prieteliu statėsi*. Jis teigė seniai pastebėjęs šio dviveidiškumą ir manė pranešiąs atvykęs į JAV, bet kelionei atpuolus tenkinosi laišku, kartu vėl skubindamas siųsti pinigus, nes spaus-tuvė tuoj išbarstys spaudinius ir LIB bus sukompromituotas visų priešų džiaugsmui. Be to, pareiškė įžeistas nepasitikėjimo – *manding per septyniolika metų veikdamas Lietuvos naudai nuo pat gimnazijos suolo prirodžiau savo atsidavimą Lietuvos reikalams*. Juoba, prisidėjo prie TF steigimo [66]. J. Gabriui pravertė net nelabai gerai apie jį atsiliepusių „šveicarų“ laišakai. Tarkim, J. Purickis (jį F. Kemėšis laikė protingiausiu tarp jų), sutikęs, kad J. Gabrys turi *per dideles pretenzijas, o per mažai takto ir sugebėjimo* [67], vis dėlto patarė TT dirbti su juo, be to, dar 1915 m. pabaigoje F. Kemėšis iš gerai J. Gabrių pažinėjusio vakarų ukrainiečių komiteto Šveicarijoje sekretoriaus patyrė, kad šis *pinigų nešvaisto, o gyvena ir elgiasi tvarkingai ir visa širdimi atsidavęs savo darbui*. F. Kemėšis buvo už pinigų siuntimą [23], pritarė ir TT, bet pasipriešino J. Gabriui nepasitikėjęs A. K. Rutkauskas. Jam pritarė TF valdyba, 1916 m. balandį svarsčiusi uždelstą LIB papildymą ir tariamą J. Gabriui melą apie dideliais kiekiais į JAV siųstą literatūrą. A. K. Rutkauskui atrodė, kad jis naudojasi cenzūra *neva labai didelių darbų išpūtimui iki nepamatomo didumo „kalnaverčių“ darbo*. Nors suprato jo svarbą, teigė, kol bus TT pirmininku – siųs pinigus tik turėdamas įrodymų, kaip ir kam jie naudojami [25].

Nesnaudė ir A. Viskanta, tik jo laišakai dar keliavo ir katalikų spaudai (ypač „Darbininkui“, o netinkančius prašė perduoti kitiems [70]). Kovo mėn. skubėjo pranešti apie Berno pasitarimo nutarimus, kurių dalis buvo *pravesta netikusiu būdu, nors jo turinį daugelyje vietų ir galima paremti* [70]. Tačiau raundą laimėjo J. Gabrys. Kai TT vasaros vidury įsitikino, jog LIB pertvarkytas (tik vietoj A. Viskantos išdininku tapo V. Daumantas), nutarė siųsti 500 dol., nes jį reikėjo *kuo greičiausiai gaivinti, Gabriui dvasios priduoti, kad nenusilpnintų* [16]. Nors F. Kemėšiui pavyko padidinti sumą iki 1000 dol., tai neatitiko tegu ir 700 dol. kas mėnesį pageidavusio LIB norų. Iki 1916 m. pabaigos gauti iš viso 2152 dol. [687, p. 81] Skirti pinigai nepadengė poreikių. Menant tai, erzino A. Viskantos pinigų kaulijimas iš TT jo su S. Šalkausku (kad ir konfliktuojant) rengtai knygai „Didysis karas ir Lietuvos atgimimas“ (knygai TT skyrė 200 dol. [687, p. 81]<sup>67</sup>). Net varžydamasis pirmoje metų pusėje A. Viskanta lyg ir bandė bendradarbiauti su J. Gabriu: rašė į JAV, kad dalyvauja rengiant šio sumanytą knygą apie Lietuvą, kad išspausdins jo straipsnį apie lietuvių–lenkų santykių raidą ir išleis jo atspaudą [28]. Bet, siekdamas Generalinio komiteto išardymo, J. Gabrys straipsnyje pridėjo *gerokai juodų daiktų* ir Kontvio slapyvardžiu paskelbė „Pro Lituania“. J. Purickis, kurį, A. Viskantos žodžiais, lenkai ir sulenkėję Lietuvos dvarininkai mėgo, ėmė jiems rašyti laiškus, kad A. Viskanta – „mažasis Valenrodas“. Teko vargti, kol numalšino komitete kilusią įtampą. Neilgam – J. Purickis vėl ėmėsi plunksnos, kad sutrukdytų A. Viskantos planams įtraukti į komitetą daugiau lietuviškai kalbančių narių, kol galop visai paralyžiavo komiteto veiklą ir sudarė sąlygas jį panaikinti [508].

J. Gabrys, išgirdęs išeivių pažadą remti A. Viskantos knygą, nusiuntė apie ją kritinius straipsnius katalikų spaudai ir siūlymą TF apsigalvoti. Be to, sukiršino A. Viskantą su S. Šalkauskiu, kelis mėnesius užsiminęs pastarajam, kad A. Viskanta nori vienas išleisti knygą ir galų gale pasiekė, kad į šį Šveicarijoje imta žiūrėti kaip į trimis daktaro laipsniais besididžiuojantį garbėtrošką, pokarine bažnytine ir politine karjera besirūpinantį lenkų simpatiką bei, kaip

<sup>67</sup> Ją planuota išleisti 1916 m. gegužę Europoje prancūziškai ir vokiškai, o JAV – lietuviškai ir angliškai. TT „papierko“ autoriai – Viskantas – *triplex doctor, turi gražų stilių rašyme, adv. Šalkauskas pasižymėjo savo giliai filosofiniais straipsniais „Draugijoje“* [23].



ir J. Gabrys, siekiantį tapti diktatoriumi. Tik šis buvo apsukresnis, turėjo *pažinčių ir pritarimo ir būta griežto prieš lenkų, kurie jo vardą valkiojo įvairiuose pasaulio laikraščiuose, skelbdami melagingiausias apie jį žinias, vadindami jį pasidavusiu Vokietijos agentu ir t. t.* [700, p. 102]. Anot J. Gabrio, A. Viskanta tiek susipainiojo juodindamas jį, kad pats prisipažino, ir *dabar turi gėdą akis parodyti...* LIB reorganizaciją jis sumanė ir darbai – kaip iš pypkės (tik kad ta nelemta smulkmena – pinigai), o A. Viskanta tedūsavo, jog viskuo kaltas tarp lietuvių *stebėtinai <...> įsigalėjęs pavydas. Kai kurie iš jų negali pakęsti, kad šalia jų visuomenės veikime kas nors iškiltų* [71].

1917 m. vasarį A. Viskanta pasiuntė už Atlanto kaltinamąją odę. Priminęs, kad veik dešimt metų užsienyje seka Lietuvos gyvenimą ir nuo 1910 m. rašo į prancūzų bei kitą spaudą, savo pareiga laikė *atkreipti Tamstų dėmesį į dabartinių mūsų informacijos reikalų stovį Šveicarijoje*. Apžvelgęs „Pro Lituania“ laidas teigė, kad jų turinys – stebėtinai menkos vertės ir pilnas netikslumų, o LIB persikėlus į Šveicariją tiek nukrypo vokiečių pusėn, kad neatsirado vietos Lozanos konferencijos nutarimams. Tai nepraslydo pro Šveicarijoje knibždėjusių šnipų akis ir lietuviai prarado Antantės palankumą, kurį turėjo LIB veikiant Paryžiuje. Prancūziška Šveicarijos spauda mažai rašo apie lietuvius, Prancūzijos deda nepalankius straipsnius, Šveicarijos spaudoje LIB žinių nėra. Anot A. Viskantos, jos agentūros iš LIB išvis negavo jokios informacijos, o vokiečiai nežūrėjo į biurą rimtai dėl skelbtos informacijos netikslumų. A. Viskanta perspėjo ir dėl melagingos informacijos žalos lietuviams – ji sudarė įspūdį, kad tereikia rengtis grįžti į nepriklausomą tėvynę, kai dar buvo būtina *kelti aikštėn, kad mes esame savita tauta, turinti sąlygas ir pribrendusi, kad naudotis savito valdymosi formomis*. Jis suregistravo melagingos informacijos faktus. Nepamiršo priminti, jog LIB – tik trys žmonės, kai Šveicarijoje, be jo paties, buvo dar penki, galėję jame dirbti. J. Gabrio žalą A. Viskanta iliustravo ir latvių pavyzdžiu. Šie Šveicarijoje turėjo komitetą, kurio nariai – 26 žymūs šveicarai – deklaravo negalį abejingai stebėti latvių kančių ir laikantys pareiga pareikšti, kad šie gali kliautis neutralių šalių draugyste, kad darys viską, jog Latvijai būtų taikomi elementariausi žmogiškumo principai. Pasak A. Viskantos, kai kurie jų teigė, jog ir lietuviams tokio reikia, tik jie nenori susidėti su J. Gabriu.

A. Viskanta skrebena plunksna įsitikinęs, kad tai – jo pareiga tautai. Laišką, be F. Kemėšio, gavo Lietuvių komitetas, kun. J. Laukaitis, kun. K. Prapuolenis ir R. Karuža [72]. Tuo adresatų ratas neišsisėmė – A. Viskanta įteikė kelias slaptas notas Antantės pasiuntiniams Berne. Į vieną sudėjo „šveicarų“ biografijas, informavo apie J. Gabrio *machinacijas su vokiečiais ir jo vokišką akciją (plačiau apie jį Viskanta rašo I-oj notoj, kur jis nupieštas, tarsi vokiečių agentas)*. Purickis <...> yra įtakoj savo profesoriaus – Schürer’io. Kun. Daumantas Paršaičio apžavėtas. IB organas „Litauen“ yra grynai germanofiliskas, lygiai kaip ir „Pro Lituania“, kuris irgi reiškia daug simpatijos Vokietijai [700, p. 291]. A. Viskanta bandė diskredituoti ir LD komitetą<sup>68</sup>.

Jo oponentams, regis, J. Purickiui, pavyko gauti kai kuriuos ambasadoms siųstus dokumentus, net dviejų originalus (ant mašinėle rašytų tekstų buvo A. Viskantos pastabos ranka) [700, p. 110]. Paneigiant melą apie LD komitetą, ambasadoms siūsta informaciją apie jo veiklą, bet tai negelbėjo. A. Viskantos laišakai užtrenkė LTT nariams duris į Antantės šalis, o atverti jas buvo ne taip paprasta. Po Vasario revoliucijos atvykęs Rusijos ambasadorius Onou pareiškė V. Bartuškai padėsiantis, jei A. Viskanta taps visų organizacijų nariu... [700, p. 139]

Sunku pasakyti, ar A. Viskantos rūpesčiu JAV pasiekė jo kovą su J. Gabriu aprašęs šveicarų dienraštis [21]. Po J. Gabrio pamatais kasėsi ir iš Lietuvos atvykęs kun. A. Vilimavičius, dėjęs galvą, kad J. Gabrys dėl asmeninių sumetimų skriaudžia A. Viskantą, diskredituoja jo knygą bei su dar penkiais lietuviais (ir A. Vilimavičiumi) *priskaitė prie lenkų, prieš kurį pasielgimą prancūzų spaudoje priversti esame protestuoti* [73]<sup>69</sup>. JAV lietuviai nesyk taikė abi puses,

<sup>68</sup> Tokį A. Viskantos elgesį V. Bartuška teisingai jo sveikata. Iš kažko girdėjo, kad jis – paranoikas, o šis *psichinis defektas <...> pasireiškia bent trimis ryškiomis žymėmis: 1. didybės manija, reikalaujančia vadovaujamos rolės; 2. persekiojimo manija, pasireiškiančia neproporcingu reagavimu į kiekvieną užgavimą; ir 3. amoraliu nusistatymu, pateisinančiu visas kovos priemones kovoje su priešininku. „Prisimenu, tęsia toliau p. X., koks būdavo Viskantas po smarkesnių kovų su savo priešininkais. Jis nustodavo visai psichinės pusiausvyros ir, sėdėdamas kambary, tarsi maniakas, gaudė orą rankomis ir su kažkuo kovojo savo dvasioje* [700, p. 293].

<sup>69</sup> Apie A. Viskantos knygą „Lituanie et La Guerre“ LIB teigė, kad joje laikomasi lenkiškų pažiūrų ir nėra pilnos informacijos apie lietuvių reikalavimus, tendencingai atpasakojami istoriniai faktai, ypač Lietuvos–Lenkijos santykiai. Autorius neišmano istorijos bei sociologijos ir knyga kenksminga lietuvių propagandai.

tam naudojo ir pinigus. Kurį laiką jie A. Viskantai siųsti per LIB (taip pabrėžiant, kad dirba kartu), bet biurui nesiskubinant perduoti, šis ne kartą ir ne du 1917 m. bėdojo, kad smaugia spaustuvininkas, ir stebėjosi išėivių lėšų mėtymu melagingų žinių apie Lietuvą skleidimui telegrafu [47]. A. Viskanta meldė siųsti tiesiai, nes J. Gabrį tiek pjauna pavydas, kad spauda ir visuomenės veikėjai domisi jo knyga, kad net paskleidė gandą, jog parašyta lenkiška dvasia ir jis – renegatas. A. Viskanta teigė visko nerašas, kad kai kurių paslapčių *berekalingai* neišduotų ir kad nežino, ar galės per karą parašyti *kas link priešasčių mano neištikimumo* [46].

Tikėta, visus sutaikys V. Bartuška, bet juoda katė perbėgo ir tarp jo bei A. Viskantos. Šis kaltino V. Bartušką 1916 m. ieškojus tarp Lietuvos dvarininkų kandidato į karalius ir priešiskumu Generaliniam komitetui, kur, girdi, dvarininkai turėjo ribotas teises. V. Bartuškai važiuojant pas popiežių, A. Viskanta davė savo 1916 m. kovą siųsto memorandumo kopiją, kad žinotų, kas padaryta. Vėliau iš „Darbininko“ sužinojo, kad V. Bartuška perdavė dokumentą popiežiui kaip savo. Be to, A. Viskanta jo prašymu parašė popiežiui peticiją paremti Lietuvos siekius, V. Bartuška ją irgi nugabeno, bet nei raštu, nei žodžiu neužsiminė, ką su abiem raštais darys. Maža to, grįžęs iš JAV į Šveicariją kelis kartus buvo Friburge, bet pas A. Viskantą neužėjo. Sykį kvietė pasimatyti LIB dėl kažkokių reikalų, bet A. Viskanta nevažiavo [47]<sup>70</sup>.

Žiūrint iš JAV, atrodė, kad ir V. Bartuška dėl smulkmenų karščiavosi, ir A. Viskanta, ir J. Gabrys, o iš tolo nepavyks jų sutaikyti. 1917 m. rudenį F. Kemėšis siūlė liepti LIB sumokėti A. Viskantai priklausančius pinigus, o paskui, jei nori, tegu nutraukia su juo ryšius. Pamačius, kad V. Bartuška nesusitvarkys, ketinta siųsti kitą delegatą visus sutaikyti, bet nerado tinkamo. Be to, grėsė dar vienas galvos skausmas – ar jis su V. Bartuška liks LTT nariais, ar pastarasis dirbs tik LIB.

Bandyta santykius aiškintis ir Šveicarijoje. Jei tikėtume V. Bartuška, LTT nesulaukė A. Viskantos, pakvietusi jį pasiaiškinti. K. Olšauskas

<sup>70</sup> V. Bartuška tvirtino nebendravęs patarus friburgiečiams; jis ragino ALT neremti A. Viskantos knygos „La Lituanie et la Guerre“ kaip nemoksliškos. Dėl memorandumo popiežiui – V. Bartuškai jį kaip savo paskelbus LD skirtų dokumentų rinkinyje, A. Viskanta padavė jį į vyskupo teismą ir džiaugėsi sulaukęs užtarimo, nors S. Šalkauskas tvirtino, kad A. Viskanta perlenkė lazda.

su juo šnekėjosi porą valandų, bet nieko nepesė, o Antantės atstovai spaudė paaiškinti dėl *suteiktų jiems mus diskredituojančių informacijų* [700, p. 291]. Tada LTT ir LIB pamėgino perkirsti Gordijaus mazgą, 1917 m. liepos 9 d. surengę A. Viskantos „teismą“, kur, remdamiesi *svarbiais autentiškais dokumentais ir tam tikrais asmenų liudijimais*, apkaltino jį pasinaudojus Šveicarijos lietuvių organizacijų ir atskirų asmenų pasitikėjimu, kenkimu ir siekiu paralyžiuoti veiklą šmeižiant kitataučių spaudoje bei meluojant valdžios institucijoms, veiklos paslapčių išdavimu priešams bei kariaujančioms pusėms. Todėl lietuviais imta nepasitikėti, sugaišinta LD, o aukos sumažėjo keliais milijonais. „Teisėjai“, remdamiesi tuo, kad Lietuvos likimas priklausė nuo kariaujančių pusių, ypač nuo jų informavimo apie Lietuvą, ir tikslui pasiekti kenkia ne tik priešiška veikla, bet ir tarpusavio nesutarimas, *vienbalsiai nutarė pripažinti kun. Dr. A. Viskantą sunkiai nusidėjusiu mūsų tautai ir nusprendė jį patraukti Lietuvos tieson* bei visus informuoti apie jo *išdavikiškus darbus* [41].

Kas po tiekos metų pasakys, kaip „nuosprendis“ pateko į išeivių spaudą (konkrečiai, į „Lietuvą“). Jei J. Gabrys manė laimėti papildomų balų – suklydo, nes katalikų spaudai teko veltis į ne visai malonius aiškinimus dėl savo protežė veiksmų ir vinguriuoti tarp abiejų pusių. Sakysim, F. Kemėšis „Darbininke“ teigė, jog „šveicarų“ nutarimą bus galima suprasti tik po karo, paskelbus dokumentus, ir kad A. Viskanta bus teisiamas Lietuvoje. Tačiau jis pripažino, kad „teisėjai“, metę šiam kaltinimus, iš dalies ir neteisė, prilipdydami išdaviko etiketę. Kad ir kaip vertindamas „teisėjų“ nuopelnus, baiminosi, ar nesuklysta, ar patikimais dokumentais remtasi, nes iš žmogaus atimtas garbingas vardas nedavus apsiginti. Jis tvirtino netikįs A. Viskantos išdavyste ir spėjo, jog viskas dėl jo žemaitiško būdo – savarankiškai rinkdamasis veiklos būdus ir taktiką nesitaikė prie daugumos. F. Kemėšis deklaravo, kad patinka ar ne, bet kaltintojai norėjo A. Viskantą moraliai paskandinti, o JAV katalikų pareiga – *paduoti jam ranką*, nes tokių žmonių labai trūksta. F. Kemėšis, ragindamas A. Viskantą atleisti nuoskaudas, kvietė pripažinti klaidas, kurias nurodys būsimas teismas, ir dirbti toliau. Sykiu jis, primindamas, kad raštas siųstas ne spaudai, vertė atsakomybę už pagarsinimą „Lietuvai“, ir „Darbi-

ninkas“ išspausdino, kad parodytų kitą *medalio pusę* ir katalikai nebūtų kaltinami padėties slėpimu [19] (beje, F. Kemėšis, sutikdamas, kad su A. Viskanta žiauriai pasielgta, priminė, jog į šio ryšius su sulenkėjusiais dvarininkais *ir mes kreivai žiūrėjome* [505]).

Įdomu, jog „nuosprendžiu“ nelabai tikėjo gerai padėtį Šveicarijoje žinojęs ir save vienu didžiausiu A. Viskantos priešų vadinęs J. J. Bielskis. Jis teigė, kad nemestų tokių kaltinimų, nes A. Viskanta – *lietuvis ir velijantis Lietuvai labo, bet jam išrodo, kad Lietuvai būtų geriausia, jei ji palaikytų uniją su lenkais*. J. J. Bielskio galva, reikėjo reikalauti iš V. Bartuškos pasiaiškinimo ir dėl kaltinimų, ir kodėl raštas pirmiausia pateko į oponentų spaudą [19]. LIB teisinosi neprašęs „Lietuvos“ spausdinti rašto, tenorėjo perspėti dėl A. Viskantos, o „nuosprendį“ priėmė remdamiesi tikrais dokumentais ir vykdydami pareigą *kaipo tu, kurie stovi ant Tautos sargybos reikalų*, ir kad ne jų kompetencija taikytis ar atleisti A. Viskantos nusikaltimus, *turinčius Tautos išdavystės žymę* [42]<sup>71</sup>. LTT lyg niekur nieko toliau kaulijo – lapkritį V. Bartuška pranešė, jog kas mėnesį reikia apie 15 000 fr., ir F. Kemėšis mestelėjo – *apsieis su tiek, kiek gaus, nors, žinoma, kuo daugiau gaus, tuo daugiau nuveiks*.

Kova tęsėsi ir 1918 m., vis labiau erzindama „amerikiečius“. A. Viskanta ir A. Vilimavičius prašinėjo 1000 dol. penkių knygų leidybai [45] sykiu šantažuodami: jei katalikai neketina remti, tegu perduoda prašymą tautininkams, o leidybai naudojo ir kitiems tikslams katalikų siūstus pinigus, teisindamiesi, kad LIB apskritai neišleido jokios rimtos knygos [102]. Pavasario pabaigoje A. Viskanta išpainiojo į prancūzų–šveicarų žurnalisto E. M. Privat'o organizuotą Rytų komisiją, skirtą suvienyti Rytų ir Centrinės Europos valstybes po lenkų vėliava. Vengdamas įtarimo, jog tai lenkų intrigos, E. Privat'as įkalbėjo A. Viskantą įdėti Friburgo „Liberte“ straipsnį apie komisiją ir kvietimą ex-Žečpospolitos tautoms aptarti ateities klausimus, o šis siūlė leisti leidinį „Annales de la societe internationale d'etude des peuples entre la mer Baltique et la mer Noire“. Komisija pulta kaip susijusi su Vokietija, ir nors vėliau E. Privat'as kaltę dėl jos žlugimo suvertė A. Viskantai [992],

<sup>71</sup> V. Bartuška teigė, kad jų laiškuose buvo prieraišas „Slaptai“, bet „Lietuva“ juos paviešino [700, p. 291].

J. Gabriui tai buvo parsidavimo lenkams įrodymas, kaip ir susirengimas vasarą į Romą, kur kvietė hierarchai *pasikalbėti link Lietuvos reikalų* [62]. Tuomet išėiviai (regis, tautininkai) įgaliojo A. Viskantą dalyvauti rugsėjį Paryžiuje rengtame pavergtų tautų kongrese, bet jis pasirinko Romą ir metų pabaigoje išvažiavo, anot LIB, *pūsti į lenkų dūdelę*. Romoje A. Viskanta sunkiai susirgo ir lenkai K. Prapuoleniui skundėsi jo gydymui išleidę visus pinigus. Šio akimis kitaip negalėjo būti: kvietė – tegu ir gydo [86], bet katalikai JAV dar rūpinosi savo kiemu ir ragino žinias apie A. Viskantą skelbti *geroje formoje* [84]<sup>72</sup>.

Toks raginimas buvo informacinio puolimo prieš J. Gabrį išėivių spaudoje atgarsis. Tautininkams ir socialistams jis nuolat kliuvo, ypač ugnį pakurstė aktyvumas JAV 1914 m. ALSD 1915 m., pripažindama informuoti pasaulį apie lietuvių būtinybę, pabrėžė, kad nei J. Gabrys, nei „*vadinas*“ *Paryžiaus Informacijos biuras, nei kas kitas, įgaliotas vienos srovės, neturi teisės kalbėti visos tautos vardu* [371, l. 27]. Aršiu J. Gabrio medžiotoju tapo V. K. Račkauskas. Viename 1914 m. „Tėvynės“ spalio numerio redakciniame straipsnyje tėškęs, tegu J. Gabrys nemano galįs *diktuoti* išėiviams [712], 1915 m. paskelbė atvirą laišką LIB palaikiusiam „Draugui“ ir J. Gabriui teko reaguoti. Regis, jam tai pasirodė proga vienu smūgiu atsikratyti priešo: *na, tai pagaliau Račkauskas, surinkęs visus bobų plepalus, melus ir šmeižtus, pasiryžo parodyti visuomenei, kokiais keliais aš iškilau į tą aukštą visuomenės vietą, kurią aš šiandien užimu*. Nors ir branginosi, kad gaila laiko, atsakydamas lyg stalo tenisą žaidė. Citavo kaltinimus ir tuoj dėstė savo versiją:

- neteisingais būdais darė karjerą? – jam tik tėvynė rūpi, kitaip būtų seniai padaręs karjerą Rusijoje;
- Račkauskas teigia, jam nerūpi Gabrio *ypata*? – kam rašo apie jį veik kiekviename laikraščio numeryje;
- rinkdamas JAV aukas be aukotojų žinios pusę pasiimdavo sau? – ne sau, o LIB, ir visada pasakydavo, kokiais tikslais renka;
- LIB remia tik keli kunigai JAV? – remia rimti dvasiniai ir pasauliečiai veikėjai, aišku, *socialistų lenkbernių* tokiais nelaiko;

<sup>72</sup> M. Yčas A. Viskantos elgesį aiškino 10–15 metų senumo pažiūrom ir lenkų *galybės* baime [512].

- nesileidžia kontroliuojamas? – *nejaugi p. R. ant tiek naivus, kad mano, jog galima leisti kišti nosį į rimtus tautos reikalus cicilikus arba kokius lenkbernius*. Kasmet leidžia, kad LIB kontroliuotų jį remiančios srovės, ataskaitą siuntė ir „Tėvynei“, nes SLA skyrė 50 dol.;
- Račkauskas prieš, kad visuomenė leistų pinigus ten, kur jie naudojami be jokios kontrolės – kodėl neklausia *cicilikų*, kur tūkstančius padėjo;
- pasisavino dailininkams B. ir J. skirtus pinigus? – visų pirma, dailininkams Brakui ir Jusaičiui, antra, pinigus perdavė ir paduos Račkauską į teismą, nes turi patvirtinančius dokumentus;
- apgavo LMD rūpindamasis vadovėlių leidyba? – Račkauskas pateikia ne visai tikslus faktus (ir leidžiasi į savo versijos komentarus) [694]<sup>73</sup>.

Tačiau V. K. Račkauskas laikėsi savo ir tvirtino pasirengęs eiti į teismą, tik atstumai ir sunkėjantis susisiekimas palaidojo neprasidėjusią bylą. Aršiai J. Gabrių puolė socialistai su V. Kapsuku priekyje (spėjama, buvusius jaunystės draugus išskyrė ne tik ideologija, juodą katę per kelią stumtelėjo ir graži moteris... [977, p. 32]<sup>74</sup>).

Katalikų spauda užstodavo J. Gabrių, garsindama jo darbus, o informaciją apie tai parūpindavo jis pats. Pirmaisiais karo metais geriausias advokatas buvo LIB veikla. Tą pripažino ir ne pro rožinius akinius žiūrėję į jį. Sakysim, „Vienybė“ 1915 m. vasarą rašė, kad tik LIB supažindina kitataučius su Lietuva, nes nuo karo pradžios niekas daugiau padoresnio straipsnio į kitataučių spaudą neparašė [371].

Deja, sunkėjanti komunikacija kliudė reaguoti į išpuolius ir informuoti apie LIB. Be to, J. Gabrio vinguriavimas tarp kelių liepsnų neleido atskleisti visų kortų. Daugiausia žalos darė provokiška LIB, vėliau – LVT etiketė, nes tarp išėivių dominavo griežtai antivokiškas nusiteikimas, atsirūgo ir monarchijos įvedimo planai. Informacijos stoka sunkino katalikų advokatavimą, nes jiems teko

<sup>73</sup> Tiesa, K. V. Račkausko kaltinimai galėjo skambėti kitaip, bet prieš skelbdamas laišką nusiuntė jį J. Gabriui ir šis kiek „pasitvarkė“ – likvidavo skolą „Vienybei“ už žadėtą rengti Lietuvos žemėlapi, o su TMD atsiskaitė [459].

<sup>74</sup> Beje, 1916 m. „Keleivis“ įdėjo lenkų tautinio susivienijimo JAV organo „Zgodą“ neigiamą atsiliepimą apie J. Gabrio knygą „Lithuania and the autonomy of Poland“ [892].

naudotis ir negatyvia kitataučių spaudos informacija. 1917 m. vasarį „Courier de Geneve“, pasiremdamas „Litauen“ vokiška dvasia, tvirtino, jog LIB – Vokietijos šalininkas ir atmetė J. Gabrio teiginį, kad „Litauen“ neturi nieko bendra su LIB. „Draugas“ tegalėjo lementi negalįs teigti, kiek tiesos šiuose teiginiuose, bet turi prancūziškų laikraščių iš Šveicarijos, Kanados ir Čikagos su kaltinimais lietuvių veikėjams [723]. Palaima katalikams tapo „Tribune de Geneve“ egzempliorius su LIB nota, jog LTT atstovai ir visi lietuviai priešinas Lietuvos prijungimui prie Vokietijos; jiems tai buvo įrodymas, kad LIB – ne vokiečių šalininkas [890].

\* \* \*

J. Gabrio likimas Šveicarijoje – lyg šiuolaikinės „žvaigždės“ žaibiškas skrydis iki padebesių ir toks pat ūmus nuopuolis. Veik visą karą jis buvo žinomiausias lietuvių politikas Europoje. Tiek istorikai, tiek amžininkai (net politiniai oponentai) pripažino jo nuopelnus formuojant Lietuvos valstybę ir ypač garsinant jos vardą tarptautinėje arenoje. Daugiausia jo dėka karui baigiantis politinė ir visuomeninė Europos grietinėlė žinojo Lietuvos vardą ir siekius. Lemtingi jam tapo 1918 m., kai įvykiai vijo įvykius ir LIB kas savaitę siuntė du tris komunikatus spaudai su informacija apie Lietuvą. Dėl to, anot V. Bartuškos, tais metais *neutrali spauda* gan objektyviai rašė apie Lietuvą ir apie 75 proc. *stojo už Lietuvos laisvę* [700, p. 202]. J. Gabrio žaidimai su vokiečiais padėjo priversti padaryti nuolaidų Lietuvai<sup>75</sup>, bet spekuliacija jų pergale tapo jo paties pralaimėjimo priežastimi. Amerikiečių istorikas A. Sennas asmenine J. Gabrio tragedija pavadino nesugebėjimą iš karštos diplomatinių intrigų atmosferos, kur buvo nepralenkiamas, pereiti į platesnę tautinės valstybinės politikos pakopą. Gal dėl ambicijų, tuštybės, o gal dėl klaidų jis niekad nelaiškė nė vieno iš savo

<sup>75</sup> Tarnavęs vokiečiams propagandiniame kare su Rusija, J. Gabrys nesijautė kaltas imdamas jų pinigų ir smerkė LVT kaip provokišką, tuo pat metu užsiiminėjo ir antivokiška propaganda, o JAV diplomato paklaustas, kaip jis, laikomas proantantišku, palaiko santykius su tėvynės plėšikais, atkirto, kad dėl to, jog vokiečiai okupavę jo šalį, o jei nuo to priklausytų jos likimas, ir su velniu tartųsi [977, p. 114].



konkurentų savęs vertais ir atitinkamai su jais elgėsi... [977, p. 114]<sup>76</sup> Tai pasakytina ir apie artimiausius bendradarbius. Ginčai ir jų nepasitenkinimas J. Gabrio elgesiu buvo įprastas dalykas LTT ir LIB veikloje. Nenuostabu, kad 1917 m. J. Purickis, išsikeičęs dėl jo kaltinimų, atsistatydino iš LIB sekretorių – mat *tamstos pasakymas buvo skaudesnis už barnį, nes tamsta norėjote išrodyti, kad aš esu tinginys, apsileidėlis, nepildąs savo priedermių, dėl kurio turi kentėti visas IB ir komiteto veikimas* [387]. Tačiau nuo J. Gabrio tai atšoko kaip žirniai nuo sienos ir jis piktinosi, ko J. Purickis išsikeičė ir atsistatydino.

Pūdiniu svarčiu pasirodė provokiška etiketė, vis stipriau lipusi gyvenimui verčiant tiek LTT, tiek LVT žengti JAV lietuvių susižavėjimo nekėlusius žingsnius [700, p. 213]. 1918 m. pabaigoje ūmai LIB virto audros blaškoma valtele, nes pagrindinis irkluotojas – J. Gabrys – pakėlė sparnus į Paryžių, manydamas, kad jam tai bus tarpinė stotelė į šlovę Lietuvoje. Nors pasibaigus karui informacijos biure ieškojo žurnalistai ir politikai, o lenkų *šmeižtai vis tankiau kartojosi*, Lietuvos valdžia nutarė panaikinti Šveicarijos lietuvių organizacijas [700, p. 229].

Taigi valtelei buvo lemta nuskęsti. Paskutiniame LIB susirinkime 1918 m. lapkričio 27 d. nutarta: *1. sustabdyti žurnalo „Litauen“ ir „Pro Lituania“ leidimą nuo 1919 m. pradžios, bet palikti jų firmas; 2. neleisti svarbesnių žinių, nesusižinojus su visais nariais; 3. nutarta prašyti Daumantą, kad šis sutvarkytų IB kasą per dvi savaites; 4. kadangi Taikos derybos būsiančios numatytos Paryžiuje, nutarta perkelti IB Paryžiu; 5. išrinkta komisija iš Olšausko, Bartuškos ir Ašmio peržiūrėti Ereto pradėtą spausdinti knygą apie Lietuvą; 6. knygos „Lietuvos ekonomika“ atspausdinti 500 egz. 7. Ašmiui pavesti parašyti brošiūrą apie Prūsijos lietuvius, [...] 8. Eretui ir Ašmiui atsakytos vietos IB nuo 1919 m. pradžios* [700, p. 299]. Teko suskaičiuoti viščiukus. Iki LIB dienų pabaigos biuras leido „Pro Lituania“ prancūziškai ir „Litauen“ vokiškai, informacijos sklaidai buvo užmegzti ryšiai su 15 spaudos agentūrų, per jas kas savaitę skleisti 2–3 komunikatai prancūzų, anglų, italų, olandų ir vokiečių kal-

<sup>76</sup> Problema buvo ir J. Gabrio liguista didybės manija, J. Ereto liudijimu, jis dažnai *dėvėjo raitelio kostiumą ir savo botagu mūsų įstaigą taip smarkiai dirigavo, kad nuo rašomųjų stalų pakildavo popieriai. Jis visuomet atrodė kaip tikras vidurinių amžių feodalias, kuris kažkokių nesuspatingu buvo patekęs į jam visai svetimą šimtmetį.*

#### 124 Informacinių kovų kryžkelėse

bom. Nuolat siūsta medžiaga kitataučių spaudai, reaguojant į skelbtą antilietuvišką ar klaidingą informaciją apie Lietuvą ir lietuvius, arba ji spausdinta LIB leidiniuose, jo nariai duodavo interviu užsienio žurnalistams. Išleistos 47 knygos, kurios daugiausia nemokamai (nes už jų pardavimą tegauta 791 25 fr.) siūstos įvairių šalių žurnalistams, redaktoriams, politikams, visuomenės ir mokslo veikėjams. Išlaidos siekė veik 200 000 fr., iš jų kiek daugiau nei pusę padengė JAV lietuviai (104 440,85 fr.) [700, p. 315].